

Szakál Anna¹

„Mikor múlt év vége táján olvasék
egy füzet afféle népregét...”²

A népköltészeti gyűjtemények köz- és
magánkönyvtári jelenlétének nyomai Erdélyben,
a 19. század második felében

Kovács Ágnes több írásában foglalkozott a *Vadrózsákkal* és Kriza János gyűjtőtársaival, őket mindannyiszor jó és rossz gyűjtők csoportjára osztotta, közöttük fejlődési–hierarchikus rangsort határozott meg, és ennek során az egyik gyűjtőnek, Tiboldi Istvánnak a neve a rossz gyűjtő szinonimájává vált. A folklorista a következőképpen fogalmazott munkáiban: „Marosi Gergely ellentéte Tiboldi István kiskedei tanító, »az öreg székely bárdus«. Tiboldi Gaál Györgynek magyarról németre, majd németről ismét magyarra fordított meséit tekinti példaképeinek, s nem képes megérteni, hogy Kriza miért nem tartja szövegeit megfelelőknek, s miért noszogatja folyvást, hogy kísérelje meg »székelesebb« meséket küldeni. Végül megadja magát, s az »asszeszori egyén« helyett a kondástól kezd meséket gyűjteni. Tiboldi válaszából világosan kitetszik Kriza öröme, hogy a »haladás« fölött.” (Kovács 1956: 452) „A teljesség kedvéért közlünk szövegeket a Tiboldi-féle gyűjtőktől is, természetesen jóval kisebb számban, mint a jó gyűjtőktől, s lehetőség szerint azokat, amelyek kevésbé »irodalmi ízűek«.” (Kovács 1956: 454) „Tiboldi István kiskedei tanító, »az öreg székely bárdus«, kezdetben egy »asszeszori egyéntől« gyűjtött meséket, s azokat a népmeséktől távolabb álló, irodalmi, néhol kissé ponyvaízű nyelven dolgozta fel, és semmiképpen sem értette, miért nincsen Kriza megelégedve velük. Végül belátta, hogy eljárásával éppen a mesék egyik legfőbb értéke, a székely népi gondolkodás és beszéd hímpora vész el, s utóbb az »asszeszori egyén« helyett egy kanásztól kezdett gyűjteni. Később feljegyzett meséi ennek következtében sokkal színesebbek, ízesebbek.” (Kovács 1961: 262) „A munkatársak egy részének – itt elsősorban Tiboldi Istvánra és Lőrinczi Elekre gondolok – Gaal György akkoriban megjelent mesegyűjteménye volt a példaképe, amelyet Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc rendezett sajtó alá. Toldyéknek az volt a felfogása, hogy a nép felemelésének egyik eszköze a népköltési szövegek irodalmivá

1 A szerző a tanulmány megírásakor MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban (2023–2026) részesült.

2 A címbe idézett Tiboldi István Jakab Elekhez küldött (Székelyszentmiklós, 1858. jún. 26.), mára elérhetetlenné vált leveléből származik. Publikálva: Szakál 2012: 72.

Szakál Anna (1982) – ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Néprajztudományi Kutatóintézet, Budapest, tudományos munkatárs, szakal.anna@abtk.hu

<https://doi.org/10.68025/aet-2025-1-2-3>

tétele. Kriza János ezt az eljárást a népmeseszövegek meghamisításának érezhette, és visszaküldte a gyűjtőknek a meséket »visszaszékelesítésre«, székely nyelven való átfogalmazásra. Az öreg Tiboldi úgyszólván meg sem értette a kívánságot, s nem is teljesítette. Meséi, bár egy kötetre valót gyűjtött össze, nem is szerepelnek a Vadrózsák első kötetében.” (Kovács 1982: 36)

Landgraf Ildikó a katalógusba, mesterséges rendbe sorolt szövegekkel kapcsolatosan fogalmazta meg a – meglátásom szerint – itt is megfontolásra érdemes gondolatait: „A világban rendetlenség uralkodik, a gyűjteményben viszont a teremtmője által megalkotott spekulatív rend. A gyűjtő a történetet, a szöveget mint talált tárgyat kiszakítja, kimetszi az életből és beilleszti kollekciójába. [...] Egy gyűjteményben az ész rendje valósul meg, minthogy azonban az élet rendezőelve nem az ész, joggal vetődik fel a kérdés: az ész által megalkotott, rendbe szedett élet minek az élete. Mit ismerünk meg egy szöveg, egy történet, egy tárgy életéről, tulajdonképpeni funkciójáról, attól gondosan elválasztva? Egy jelenség kontextusától elválasztva alkothatunk-e fogalmat bármiről? Milyen ismeretekhez is juthatunk ily módon?” (Landgraf 2006: 27–28)

Úgy vélem, Kovács Ágnes esetében talán valami hasonlót látunk: miközben azt hitte, hogy megőrizz valamit azáltal, hogy rendszerezi, csoportokba sorolja, felcímkézi a szövegeket és gyűjtőiket, valójában végleg eltávolította azokat az élettől, a saját kontextusuktól. Magam tévedésnek látom, hogy úgy hitte, az, ahogy ő – bármily hatalmas meseszöveg-ismeret birtokában – a 19. századi mesegyűjtőket megítéli, azonos lehet azal, ahogy Kriza János a gyűjtésben részt vállaló, neki segítő személyekről gondolkodott. A kijelentéseivel tulajdonképpen nem tett mást, mint a saját meseismerete alapján fejlődési sorrendbe állított halott szövegeket – és teljesen figyelmen kívül hagyta az életet, azt a 19. századi valóságot, amelyben ezek megszülettek. Megállapításai pedig, miközben a kontextusuktól leválasztott meseszövegekből indultak ki, messze túlléptek azokon, már a gyűjtőkre, a jó és rossz gyűjtőségre vonatkoztak – és így csaknem máig meghatározták, meghatározzák azt, ahogy a folklorisztika – hibásan – Kriza János gyűjtőire tekint.

A következőkben, anélkül, hogy Kovács Ágnes további, Kriza-gyűjtőkkel kapcsolatos megjegyzéseinek cáfolatába bocsátkoznék,³ csupán két, Tiboldi Istvánt érintő negatív megállapítását szeretném más megvilágításba helyezni, és az ebből kibomló kérdéseket kísérlem meg megválaszolni – annak érdekében, hogy megmutatkozhasson az adatok mögötti élet, hogy közelíthessünk ahhoz, hogy mit is jelenthetett népköltészeti gyűjtést végezni a 19. század közepi Erdélyben és mit gondolhatott Kriza János a gyűjtőiről.

Kovács Ágnes úgy vélte, hogy Tiboldi István rossz gyűjtőségét alapvetően kétfajta hibás választás okozta, és ezek önmagukban predestinálták őt arra, hogy Kriza János elégedetlen legyen vele. Ezek egyike, hogy rosszul választotta volna meg az adatközlőit, a másik pedig, hogy Gaal György magyar mesegyűjteményét használta.

3 Kovács Ágnes legtöbb, a gyűjtőhálózattal kapcsolatos kijelentését tételesen meg lehetne cáfolni. Arról, hogy mit lehet kiolvasni Kriza János és Tiboldi István viszonyáról a forrásokból lásd Szakál 2010a: 48–51. Hogy Úrmösi Sándor esetében miért problémásak Kovács Ágnes kijelentései vö. Szakál 2020: 16–17. Hogy Gaál Györggyel kapcsolatosan hol tévedett Kovács Ágnes vö. Havay 2011.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

Amikor a fentebb is idézett, határozott kijelentéseit közölte, Kovács Ágnes összesen három olyan levelet ismerhetett, amelyekben Kriza János Tiboldi mesegyűjtésére vonatkozó apró megjegyzéseket tett és egyetlen, Tiboldi István által Krizának írt levelet.⁴ Ezek mellett bizonyosan rendelkezésére állt az a 24 teljes és egy töredékes, Tiboldi István kézírásában fennmaradt meseszöveg is, amelyek az MTA Kézirattárában találhatók (MTAKK Irod. 8-r. 178/II–III.). Azonban, meglátásom szerint, ezekből a forrásokból a Kovács Ágnes által tett kijelentések nem következnek.

Tiboldi István 1862 májusáig összesen 93 meseszöveget küldött el Krizának⁵ – amiből tehát 25-öt ismerhetett Kovács Ágnes. A mesélők vonatkozásában pedig csupán azt lehet a levélből⁶ megállapítani, hogy a „70 éves assessori egyén”-től tíz meseszöveget, a „szegény sertéspásztor”-tól „többrendbeli” gyűjtött. Emellett Tiboldi említett leveléből még annyi tudható meg, hogy „egy más egyén”-től gyűjtött 12, és „még más néhány egyén”-től „több rendbeli” mesét. Ez összesen legfeljebb 40 mesét jelent. De, hogy ezek bármelyikét tartalmazza-e a 25 fennmaradt meseszöveg, ezt semmilyen módon nem lehet megállapítani, mivel a meseszövegeken semmilyen jelzés, datálás, illetve adatközlőkre való utalás nincs, ezek rájegyzés nélküli tisztázatok. Tehát sokkal inkább egy mesterséges rend iránti igényt feltételezhetünk Kovács Ágnes eljárásában, amely fejlődési sort feltételezett Tiboldi mesélők közötti választásában (ahol a rossz mesélőt jelentő asszesszor helyett Kriza hatására a jó mesemondó sertéspásztort választotta volna), és mindezt az ismert meseszövegekkel próbálta alátámasztani. Még, ha a 20. század közepén úgy is vélték, hogy az iskolázottság hiánya előfeltétele a jó mesemondóságnak, valójában semmi sem bizonyítja, hogy a Tiboldi által megkérdezett asszesszor rossz mesemondó volt, de még az is erősen valószínűsíthető, hogy a korszak erdélyi viszonyai között a sertéspásztorhoz hasonlóan az asszesszor is írástudatlan lehetett.⁷

Kriza János valóban kifejez némi elégedetlenséget Tiboldi István meseszövegeivel kapcsolatosan,⁸ de ha a teljes meseanyagot vizsgáljuk, az is láthatóvá válik, hogy nemcsak Tiboldi (vagy Lőrinczi Elek) meséit gondolta újraírni, de például a folklorisztika által

4 Kriza János levele Péterfi Sándornak. Kolozsvár, 1862. márc. 9., Kriza János levele Gyulai Pálnak. Kolozsvár, 1862. júl. 11., okt. 29., illetve Tiboldi István levele Kriza Jánosnak. Kiskede, 1862. máj. 24 (lásd Szakál 2012: 86–88, 104–107, 111–114, 121–123).

5 Tiboldi István levele Kriza Jánosnak. Kiskede, 1862. máj. 24. Szakál 2012: 104–105.

6 „A' miket ugyan oda eddigelé küldögettem, én azokban a' lehetőségig az útasitáshoz tartottam magamot,; hogy t:i: úgy irjam le, mint a' beszédmondó felmondja nekem. Egy 70 éves assessori egyén tizet mondott vala nekem, azokat is ugyanúgy irtam vala le akkór, mint azon öreg egyén elmondotta vala. Egy más egyén tizemkettőt valóban m? ira számomra kérésemre, azokat is a' szerént irtam le. [...] Mikór a' Fő Tiszteendő Püspök úr' második, ugymint Aprilis 6kán költ becses levelét venni szerencsés valék, már akkór az első, ugymint Mártius 26án költ levelébni fölszözlítésre csak hamar diktáltaték 's rápiálék néhány ilyes népmesét. – Ez évi Sz: György napján jöve e' kis faluba egy szegény sertéspásztor, aval mondaték, többrendbeli, még más néhány egyénnel is több rendbeli. [...] Későbbi levelébe zárva méltoztatott nekem küldení a' régebb általam kiküldött mesékből néhányat oly útasitással, hogy azok közül az I II, V, VI dikot nepiesteném, én át meg át nézém a' kijölötteket 's nem látám át, mint tehessem azt, hogy czélszerűbben tehessem, mint a' most ujon küldött kilenczet firkálám, másfelől az okból is, hogy két honaptól fogva balszemem fájdalommal bajlodván, ezt tenni elmulatám.” (Tiboldi István levele Kriza Jánosnak, Kiskede, 1862. máj. 24. Publikálva: Szakál 2012: 104–105.)

7 Érdemes idézni, amit Ürmösi Sándor jegyzett fel ebben az időszakban az általa, gyűjtési úton megismert asszessorokról: „kik közül égy az említett Kiráj-bíró és 30 pp[engő] forint királji fizetése van – Egy Jegyző, királji fizetése 20 [pengő]forint – tizenkét assessorok, ezeknek is egyen-egyen 10 [pengő] forintok jár ó felségétől évenként – de neveséges fájdalom! mind ezen hivatalosok közül, csak az égy Jegyzőjük Irás-tudó.” (Ürmösi Sándor: Utazási töredék Ohláfaluban Nyárutó 8kan, 1842. Publikálva: Szakál 2020: 165.)

8 Lásd „Népmesét egyetlen egyet sem használhattam a gróf Mikó által ide engedettekből – én legalábbis amiket közlök, jobbaknak tartom azoknál, legalább könnyebben dolgozhatám át, mint a Tiboldiéit, vagy mutyiba állva két három udvarhelyszékével, testületileg úgy szólva némelyiket visszaszűltük.” (Közl: Szakál 2012: 123.) „Gróf Mikó Imre ő eyja ezen gyűjteményt folytatni akarván, a gyűjtőket különös honorariummal szokta megtisztelni, mint éppen a télen a mi Tiboldinkat, a ki valami 150ig való népmesét gyűjtött össze – csak az a kár, hogy ő mesterkélés nélkül nem tud írni; nem találja el a nép esztét és stílusát.” (Közl: Szakál 2012: 87.)

korábban legjobbnak vélt⁹ Marosi Gergely meseszövegeit is elkezdte átdolgozni.¹⁰ Összességében sokkal inkább úgy fogalmazhatunk, hogy barátja és a gyűjtésről, szövegkiadásról való elképzeléseiben is azonosan gondolkodó segítőtársa, Kiss Mihály kivételével mindenki másnak a munkáján (vagy annak valamely részletén) biztosan próbált javítani Kriza. De önmagában az, hogy valaki egy műfaj gyűjtésében nem Kriza elképzelései szerinti szöveget küldött, a legtávolabbról sem jelentette azt a korszakban, hogy Kriza emiatt őt rossz gyűjtőnek tekintette volna.

Tiboldi István gyűjtéseiről, a gyűjtőhálózatban betöltött szerepéről korábban elmondottakat (Szakál 2019) itt nem megismételve, csupán azt próbálom a következőkben felsorolás szintjén megmutatni, hogy milyen kép élhetett a korban Tiboldiról, kik, hányféle ügyben keresték meg őt, és ezen felkérések mindegyikének miként igyekezett ő a lehető legakkurátusabban megfelelni.

1855-ben gróf Mikó Imre fordult hozzá kéréssel az alábbi bevezetést követően: „Tudomásom szerint Ön évek óta a székely nép beléletét, szokásait, nyelvét és költészetét tanulmányozván [...] bizodalommal kérem fel, méltóztassék [...] hazai történeteinkre is becses figyelmét kiterjeszteni s ha itt vagy amott olyas régi kéziratokat, naplókat, krónikákat, történeti feljegyzésekkel beirt régi kalendariumokat stb. látna, mik erdélyi magyar s főleg specialis székely történeteinkre vonatkozhatnának [...] azokat nekem akár hibátlan másolatban, akár eredetiben, az én költségemen megkeríteni ne terheltelessék.”¹¹ Tiboldi 1860-ban Nagyajtai Kovács István történésznek küldött levelében számolt be azon útjairól, amelyeket kifejezetten régi könyvek nyomozása érdekében tett. Ekkor 17. századi munkák gróf Mikónak való elküldését is regisztrálta.¹²

Jakab Elek, Kolozsvár ismert történésze a szabadságharc utáni internálásából 1854-ben költözhetett vissza Kolozsvárra. 1855-re már biztosan Kriza János egyik legfőbb segítője volt a *Vadrózsák* gyűjtőmunkájának szervezésében. Ebben a minőségében kereste fel leveleivel Tiboldi Istvánt és kérte meg különböző műfajok gyűjtésére. Valamikor 1854 végén szólította fel „népmondák, példabeszédek, tájszók, népregék s más affélek gyűjtésére.”¹³ 1856-ban szintén Jakab Elek kérte fel őt „afféle népmondák”¹⁴ gyűjtésére, amelyből 1860-as levelének tanúsága szerint „mintegy három ezerig valót” küldött Jakab Eleknek.¹⁵ Jakab Elek 1859 januárjában ismételte meg az első felszólítását, és kérte Tiboldit arra is, hogy gyűjtse össze a „videkünkben a tánczvigalmokban az ifuság által tanczolás

9 Lásd pl. Kovács 1956: 452 (aki egyenesen „Kriza eszményképé”-nek nevezi Marosit), Faragó 1971: 123–125, Domokos 2015: 95. (Azonban Domokos Mariann 2015-ös munkájában érdemben nem használta a 2012–2013-ban megjelent Kriza-köteteket.) Ez a sorrendbe állítás, úgy vélem, 20. századi preconcepciók eredménye, amely szerint a legjobb gyűjtők minden korban azok lehetnek, akik rájegyezték a folklórszövegre az adatközlő nevét is. Azonban Kriza János számára egyértelműen Kiss Mihály meséi álltak a legközelebb az általa elképzelt publikálható meseszöveghez, miközben Kiss Mihály sem írta rá a mesékre az adatközlő nevét. Mindemellett Kriza János Marosi Gergelyt is biztosan ügyes mesegyűjtőnek tarthatta, aki több, a korban mások által is jól ismert mesemondó meséjét jegyezhetette fel.

10 Vö. pl. MTAKK Irod. 4-r. 412. 46–51, 52–54 és 56–57v, 58–59v.

11 Gróf Mikó Imre levele Tiboldi Istvánnak. Kolozsvár, 1855. nov. 24. (Szakál 2012: 71)

12 „mult nyáron találék Segesváron egy oly egyennél, ki Sz: Kereszturon tanítványom vala, – tiz darab rövid levelet, Rákócziét, Bethlen Gáborét, Catharinát. [...] Én ezeket lemásolva elküldém ő excellentiájának, úgy az Udvarhelyszék ugynevezett »Lustrakönyvét« is 1626^{ad} s még holmit.” Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagyke, 1860. márc. 28. (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára [a továbbiakban: MUEKvGyLt.] Nagyajtai Kovács István hagyatéka, 72)

13 Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. máj. 20. (Szakál 2012: 73)

14 A népmondát itt közmondás értelemben használták.

15 Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagyke, 1860. márc. 28. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István hagyatéka, 72)

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

közben mondatni szokott rimes, versforma rövid »tánczmondókák«-at is.¹⁶ Ahogy leveléből tudható, már az év második felére 2300 szöveget gyűjtött és küldött el Jakab Eleknek. Szintén Jakab Elek felszólítására, valamikor 1856 körül kezdhett hozzá »népmesék« vagy is tündérregék¹⁷ gyűjtéséhez. 1876-os önéletírásában az általa gyűjtött mesék számát 94-re tette.¹⁸

Tiboldi István emellett feltehetően ugyancsak Jakab Elek első ismert felszólításának eredményeképpen kezdett a tájszavak gyűjtésébe is. Erről önéletírásában azt mondja, hogy »nehány száz Tajsztót« gyűjtött »felső helyről lett megbízás után.«¹⁹

Valamikor 1862 körül Kriza János a Hargita körüli népnyelvről kért tőle adatokat és bár a tőle megszokott precíz válaszadás nem állt módjában, azonban válasza mutatja, hogy még ezesetben is sokat tett a lehető legpontosabb, akkurátusan adatolt válaszért.²⁰

Kiss Mihály az 1864-es püspöki vizitáció hírlapi ismertetése során rögzítette Kriza János Tiboldihoz való viszonyulását is: »Nagy élvezetét találá a főpásztor a nép nyelvet és szokásokat szenvedélyesen kutató nyugalmazott Tiboldi István urrali többrendbeli találkozásában, ki az öreg testben még élénk léleknek örvend, ki a vidék költői sarja; kit a főpásztor sz-miklósi lakházában vizsgálószéki kíséretével együtt meglátogatott.« (Kiss 1864: 364)

Nagyajtai Kovács István történész és Tiboldi István között a legfőbb összekötő kapocs a történelmi régiségek iránti erős érdeklődés lehetett. Tiboldi hosszú levelekben számolt be Nagyajtainak különböző várak történetéről, felfedezett, majd elpusztult feliratos kövekről, települések eredetéről, földben talált aranypénzekről. Ezekből a beszámolókból kétségtávol kitetszik, hogy milyen gonddal próbált utánajárni egy-egy őt érdeklő adatnak, mekkora részletességgel írta le útját, azt, hogy kikkel találkozott, kiktől kért segítséget és milyen adatokat sikerült összegyűjtenie.²¹

Úgy vélem, hasonló lelkesedéssel és ügygonddal gyűjthette a népköltészetet, mint az egykori várak nyomait.²² A táncszók gyűjtése kapcsán ismert, hogy Tiboldi segítségül hív-

16 Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykede, 1860. márc. 28. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István hagyatéka, 72)

17 Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. máj. 24. (Szakál 2012: 104)

18 Tiboldi István autobiográfiája (Szakál 2012: 269).

19 Tiboldi István autobiográfiája (Szakál 2012: 269).

20 »Méltoztatott az iránt is értesíteni engem, mikép jó lenne, ha a Hargita körüli népbeszédre jelenthetnék valamit. Mint távol lakó az érintett helytől, most keveset tehetek e részben. [...] Közlebről is beszélek Sz:Keresztúron néhány oroszhegyi s Zetelaki szekeressel egy vendéglőben, de beszédmodjok nem különböze az ittenitől. [...] Még tanuló koromban, ez előtt 56 évvel, Keresztúr között nyár középben menvén néhány Oláfalvi szekeres deszkával, jól emlékszem, hogy az utolsó ezt kiáltá az előlmenőnek: Andariás hó! ne monny ojan erőst, mer majt pihogni kezdenek az ökrök. Itt e faluban szolgált Korondi legénytől is hallott régen: Jöjjon gazdumam! mett ezök az embörök mögagarnak ingömöt verni. Ugyan Korondról lakfalumba települt nőtől hallók kis koromban: E márhák e kicsi törökbúzáinkot mind megették, hogy e kutyák e szájakot ették vóna még (itt 3 közép é.) Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. máj. 24. (Szakál 2012: 106)

21 A leveleket lásd Tiboldi István levelei Nagyajtai Kovács Istvánnak. Kiskede, 1860. márc. 28. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István hagyatéka, 72), 1860. szept. 20. (Szakál 2012: 78–84), 1862. ápr. 2. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István hagyatéka, 72).

22 Lásd pl. »En mult évi September első hete végén elmenék Kis Solymosba több felvilágosítást nyerhetés reménye alatt az érintett várhelyről. A helybeli lelkész, ki akkor éppen indulandó vala más faluba, hivata egy 13 éves fiut, más egyén nem találattván hamarjában, e fiuval kimenék az érintett magas hegyre, de valamely nevezettest nem láték ottan. A hól mondatik, hogy a vár lett volna, az egy különös magas hegy, délről szekérrel is feljárhatni rája nagy bajjal, északról is hosszas kerüléssel. A hegy oldala nyugotról nagyon meredek, kelet felől még meredekebb, messze láthatni róla dél s nyugot felé, az északi s északkeleti oldala cziherrel benöve, a teteje síma pázsitos ettől, hól állitatik, hogy a vár létezett, nem messze északfelé egy alantabbi helyen vagyon egy másfélölmi széles, egy ölmi méjj gödör, még ott jártomban is, am-bár száraz idő volt, vala egy kevés poshadt viza fenéken, erről mondják, h: a vár ott léteztek egy méjj ivókut lett volna, de beomlott idővel. E gödör oldalában egy Nyágúj Sándor nevű oláh legény juhokot örziven, egy érczsákánt talált vala nem régen, melyet nem láthaték, mivel a talaló messze távozva van e helyről. A hegy észak-keleti oldalában vagyon egy földalatti üreg, melybe legugganva belehetett menni aztán bennebb fennállva is 15 től husz ölög, sokan jártak benne az ezelőtti években, a fiu, mikör kiindulánk, állitá, hogy rá tud vinni engem ezen üregre, de a sürű cziherbeni bujkálás után is nem tud engem rávezethetni. Közlebről hallám, hogy az üregszáj beomlott s ma lehetlen a bejárás.« (Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Kiskede, 1862. ápr. 2. MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István hagyatéka, 72)

ta a környék „irni-tudó ifiuit”,²³ akiket a szövegek lejegyzésére kérte fel, majd valószínűleg ezek alapján maga tisztázta le és rendezte a gyűjteményt, amelynek élére magáról a szokásról is hosszú (utóbb Kriza által a *Vadrózsákban* is publikált) leírást készített. A táncszók elé írt bevezetőjéből az is kiderül, hogy Tiboldi úgy vélhette, hogy amennyiben a táncmondókák megérdemlik az összegyűjtést, akkor más rövid rigmusokat is fontos lehet összegyűjteni. Ezért írja előszavában, hogy „én többre terjeszkedém mint megbízatásom vala: Nem csak a tánczvigalmokban; hanem itt ott a nép között, fonók közt megjelent ifiak között, arattató s másnemű kalákákban, apró ifiu társaságok, poharazás, játék közben s egyebütt is mondatni szokott rimes kiejtések, versecskéket, miket felkarolhaték, melyek gyermekségmentől fogva több helyen hallottakból eszembe jutának – ide összezhalmazva ha rendetlenül is, küldöm a következő ívek.”²⁴ Ez a „többre terjeszkedés” pedig – úgy vélem – általában jellemző volt Tiboldi Istvánra: nemcsak teljesítette, de általában túlteljesítette a kapott megbízatásokat.

Az eddigieket összegezve azt mondhatjuk, hogy Kriza János gyűjtőhálózatából nem ismerünk még egy olyan munkatársat, akit bár nem kötött szoros baráti kötelék egyetlen gyűjtést irányító személyhez sem, mégis ilyen gondossággal és odaadással vett volna részt ennyiféle műfaj gyűjtésében. Mindezek alapján úgy vélem, Tiboldi a gyűjtés szempontjából Kriza meghosszabbított kezének tekinthető, olyan alapvető fontosságú segítő-társnak, akire mindig, minden tekintetben számítani lehetett, akit bármire kértek is meg, igyekezett a lehető legjobban végrehajtani a feladatot – akkor is, ha egy feladat távolabb állt az érdeklődésétől. Mindezt tette pedig úgy, hogy a gyűjtőhálózat legidősebb tagjaként 20–30 esztendővel idősebb volt a legtöbb résztvevőnél, vagyona alig volt,²⁵ és még 1862-ben, 70 éves korában írt levelében is úgy írta le körülményeit, mint aki a tavaszi és nyári időszakot leszámítva a gyermekek tanításával van teljesen elfoglalva, gyűjtésre csak a maradék időben vállalkozhat.²⁶

És ha innen gondoljuk újra Kovács Ágnes kijelentését a „Tiboldi-féle gyűjtők”-ről, akkor már érzékelhetővé kezd válni, hogy a folklorista kijelentései mennyire nem a korszak és a gyűjtőhálózat ismeretében születtek.

Kovács Ágnes szerint Tiboldi István rossz gyűjtőségének másik egyértelmű bizonyítéka, hogy a mesegyűjtéséhez Gaal György magyar népmesegyűjteményét is felhasználta.

Tiboldi István leveleiből a következőket tudjuk meg erről a választásról. Először 1858-ban számolt be Jakab Eleknek arról, hogy az elmúlt év végén olvasott „egy füzet afféle

23 Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. máj. 20. (Szakál 2012: 74)

24 Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. máj. 20. (Szakál 2012: 77)

25 1868-ban pályázott a báró Sina Simon néptanítókat segélyező alapra, innen tudható, hogy birtokában ekkor mindössze „egy kicsin székely telek egy szobából álló házzal” volt, „a melyben a feljaro gyermekeket is tanítja. Semmi külső fekvő birtoka nincs. Egyedül a mit a szegény gyermekek szülőitől pénzben vagy terményben kap, s mely mind össze sem tehető többre 40 frnál egy évre.” (MUEKvGyLt. UP Iratok: Kriza János összefoglaló táblázata Tiboldi Istvánról a Sina Simon-alaphoz, 1868.) Ez az éves fizetés – bár nem kivétel nélküli – de nagyon alacsonynak számít. A felső-fehéri és az udvarhelyi unitárius egyházkörben ugyanebben az évben a fizetések 50 és 300 Ft között voltak, a legtöbben 100 és 200 Ft közötti összeget kaptak munkájukért. Vö. MUEKvGyLt. UP Iratok: Gálfalvi István levele Kriza Jánoshoz. Ürmös, 1868. január 20; Inczei József levele Kriza Jánoshoz. Derzs, 1868. január 11.

26 „[...] a tanítási idő alatt semmit sem tehetek egyebet: Azon egy szobában lakva a tanulókkal, nappal a velük való foglalkozás, éstve pedig szemeim gyengülése miatt sem nem olvasok, sem nem írok, így tavaszi s nyári időn ha tehetek valamit, igen kicsin részben.” Tiboldi István levele Kriza Jánosnak. Kiskede, 1862. máj. 24. (Szakál 2012: 107)

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

népregét e cím alatt: Gál György Magyar népmeséi gyűjteménye, kiadják Kazinczy Gábor és Toldi Ferenc – azok között találék egyet, mely az általam közelebbi télen küldött regék egyikével s amellet ugyan közel súrlódék el, úgy a most küldöttek közt is lehet olyan, mely a Pesten netalán azidő után még kinyomottak vagy kinyomandók valamelyikével összehangzand, de úgy hiszem én, hogy ha bár lesz is, de kevés lesz olyan a most küldött több számú között.”²⁷ Majd 1862-ben említette újra a gyűjteményt Kriza Jánosnak írt levelében: „Egykór olvasám a’ Kazinczy Gábór és Toldi Ferencz által Pesten kiadott ilyes népmesék egy füzetét elhittem vala, hogy nekem sem kell népiesebben írnom mint azon kiadott népmesék valának.”²⁸

Tehát Kriza János ekkor 65 esztendőös gyűjtőtársa, Tiboldi István – aki Székelyszentmiklóson és Kiskedén felváltva élve egyetlen lakószobájában tanította a települések gyermekeit – a megjelenés évében, a kiadás helyétől 600 kilométerre megszerezte, olvasta és gyűjtéseivel felhasználta a Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc által 1857-ben Pesten kiadott *Gaal György magyar népmesegyűjteményének* első kötetét. Annak érdekében, hogy megkíséreljük visszarájzolni az életet e mögé az adat mögé, hogy meg tudjuk határozni annak helyi értékét, hogy Tiboldi István 1857-ben olvasta és használta Gaal György mesegyűjteményét, több kérdésre kell megkísérelnünk előzetesen válaszolni. Fontos volna egyrészt tudnunk mindehhez, hogy mennyire volt tipikus a korszakban, a gyűjtők körében a publikált népköltészeti gyűjtemények ismerete és használata, mennyire tekinthetők ezek ekkor Erdélyben sikerkönyveknek. Másrészt arra is fontos volna választ találni, hogy vajon mekkora erőfeszítést kellett valakinek e gyűjtemények megszerzéséhez tennie, vagyis mennyire voltak elérhetőek ezek a gyűjtemények Erdélyben a 19. század közepén, második felében.

Megkísérve az első kérdésre válaszolni, azt mondhatjuk, hogy a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatában részt vevő személyek megjelent népköltészeti gyűjteményekhez való viszonyáról, általuk való ismertségéről, könyvtárak nagyságáról, tartalmáról – tehát mindarról, aminek segítségével összehasonlító kijelentéseket tehetnénk – nagyon kevés adattal rendelkezünk.

Tiboldi István hét fennmaradt leveléből²⁹ kettőben említi Gaal mesegyűjteményének, egyben (az 1860 márciusában Nagyajtai Kovács Istvánhoz küldött levélben) pedig Erdélyi János *Népdalok és mondák* című kötetétnek a használatát.

A korai (1860 előtt megjelent) gyűjtemények kapcsán Kriza János esetében forrásokkal bizonyítható, hogy ismerte Gaal mesegyűjteményét,³⁰ Erdélyi János *Népdalok és*

27 Tiboldi István levele Jakab Elekhez, Székelyszentmiklós, 1858. jún. 26. (Szakál 2012: 72)

28 Tiboldi István levele Kriza Jánosnak, Kiskede, 1862. máj. 24. (Szakál 2012: 104–105)

29 Lásd Tiboldi István Jakab Elekhez, Székelyszentmiklós, 1858. jún. 26. (Szakál 2012: 71–73); Tiboldi István Nagyajtai Kovács Istvánhoz, Kiskede, 1860. márc. 28. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték); Kiskede, 1860. szept. 20. (lásd Szakál 2012: 78–84); Kiskede, 1862. ápr. 2. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték); Tiboldi István Kriza Jánoshoz, Kiskede, 1862. máj. 24. (Szakál 2012: 104–107); Kiskede, 1862. aug. 25. (MUEKvGyLt. UP Iratok, 1862); Tiboldi István Simén Domokoshoz, Kiskede, 1876. jún. 6. (Kolozsvári Akadémiai Könyvtár [a továbbiakban: KvAKt.] Ms.U. 1018/A, lásd Szakál 2012: 267–269)

30 „[...] A kettő közül melyik már az igazi és helyes? Illetlenül hagyni-e a népmesét mint a hogy a nép szokta beszélni, vagy kiegészítés elhagyás által oly kerek egészet állítani össze, mely a művészi eszme követelményeinek is megfeleljen? – Gyűjtő és kritikus volt-e Gál vagy művészi feldolgozó s így költő?” Kriza János feljegyzése (Szakál 2012: 279).

mondák című munkáját,³¹ Arany László *Eredeti népmesék* című kötetét,³² illetve a Grimm testvérek *Kinder- und Hausmärchen* című művét.³³

A Kovács Ágnes által szintén rossz gyűjtőként számon tartott unitárius alkirálybíró Gálfi Sándor, Kriza János közeli barátja levelében a népmesék gyűjtésének megkezdését „Gál, Merényi, s masok Népmesés” gyűjteményeinek áttanulmányozásához kötötte.³⁴

A római katolikus alügyész Filep Elek mihályfalvi házának szerencsésen fennmaradt könyvtárjegyzéke alapján biztosan állíthatjuk, hogy ő ismerte Gaal György, Merényi László, Arany László és Erdélyi János mesegyűjteményeit is.³⁵

A gyűjtést baráti tanácsaival segítő Gyulai Pálról tudjuk, hogy rendelkezett Erdélyi János *Népdalok és mondák* című kötetével,³⁶ de csupán feltételezhetjük, egyelőre konkrét forrásokkal nem igazolhatjuk esetében a többi folklórgyűjtemény ismeretét.

Hasonlót sejthetünk a szintén a gyűjtést segítő Jakab Elekről és gróf Mikó Imréről – bár ezt a fennmaradt könyvtárjegyzékük nem támasztja alá.³⁷

A gyűjtéshez szövegekkel is hozzájáruló könyvtáros-tanár Szabó Károlyról – aki sok más értelmiségi mellett levelezett Erdélyi Jánossal, Ipolyi Arnoldddal, Kazinczy Gáborral, Orbán Balázzsal és Pulszky Ferencsel is,³⁸ bár e levelekben nem érintik a gyűjtés kérdéskörét – is csupán feltehetjük, hogy ismerhette Gaal, Erdélyi kötetét és más népköltészeti gyűjteményeket. Mások kapcsán azonban még ennyi adatunk-sejtésünk-utalásunk sincsen.

Így, azt kell mondanunk, hogy a jelen tudásunk szerint a 42 személyt³⁹ megmozgató gyűjtőhálózatból mindössze annak vezetőjéről, egyik segítőjéről és három tagjáról állíthatjuk biztosan, hogy a gyűjtőmunkájukat népköltészeti gyűjtemények segítségével tör-

31 „A mint említém, a menyiben lehet mindent a nép nyelvén s mindenik széknek sajátosság hangejtése szerint igyekszem adni, mi az Erdélyi János tervétől egészen elűt.” Kriza János levele Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Kolozsvár, 1862. ápr. 12. (Szakál 2012: 89), „én kisebbnek érzem magamat mindenképpen egy Erdélyi Jánosnál, ha más formában jártam is el a szerkesztésben.” Kriza János levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1863. jan. 24. (Szakál 2012: 143)

32 „a kisebb Aranyval együtt, a kinek könyvét anyira szeretem, s hát még a kis Lenkám, abból tanult meg, igazán mondom olvasni – csak elcsodálkoztunk, midőn egyszer halljuk, hogy a hátul levő apróbb állatmeséket folyvást olvassa.” „[...] Lenkám már tudja az Arany László Meséinek apraját, folyvást olvas.” Kriza János levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. okt. 29., 1862. nov. 19. (Szakál 2012: 122, 131)

33 KvAKT. Ms. U. 1564: o.n. Bár a keltezés nélküli feljegyzése alapján azt nem tudjuk, hogy utóbbit melyik évben olvasta, de feltételezhetően a *Vadrózsák* megjelenésének időszakában.

34 Gálfi Sándor levele Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1865. jan. 12. (Szakál 2012: 166)

35 A jegyzék Filep Antal tulajdonában volt, Budapesten. Évekkel ezelőtt alkalmam nyílt Filep tanár úr segítőkészségének köszönhetően a lakásán tanulmányozni azt.

36 A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár könyvkatalógusában (a református könyvvállományban) található meg ennek a példának a nyoma. Az R87390-es jelzetten beletárolt kötetet jelenleg hiányként tartják számon, a katalógusban azt is feltüntették, hogy a kötet eredetileg Gyulai Pál könyvtárából származott. Gyulai Pál könyvtárának jegyzéke nem maradt fenn. A könyvtár darabjai a kolozsvári Akadémiai Könyvtár református állománya mellett az MTA Könyvtárába, illetve a leányfalusi villába kerültek. (Az utóbbi információt ezúton is nagyon köszönöm T. Szabó Leventének.)

37 Mikó Imre gróf könyvtárjegyzéke jelenleg a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, eredetileg 1850 körül készülhetett el, de több betoldás található benne, 1857 és 1861 körül. Későbbi jegyzék nem ismert. (Vö. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Ms. 260, Ms. 261.) Jakab Elek könyvtárának csupán arról a részéről készült jegyzék, amelyet eladott Budapestre költözése idején a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumnak. Az 1876-ban készült jegyzék jelenleg a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található (vö. KvAKT. Ms. U. 1320).

38 Vö. Szabó Károly hagyatékát (Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Levéltára [a továbbiakban RNL KmLt.] Nr. 931. Fond personal Szabó Károly 1/125, 1/202, 1/216, 1/330, 1/360.)

39 A leveleskönyvben 38 gyűjtő szerepel. Domokos Áron gyűjtősége később igazolódott be, további három személyről (Finta Istvánról, Demeter Samuról és Székely Ivánról) valószínűsíthető, hogy a *Vadrózsák* megjelenését követően szövegek küldésével csatlakoztak a gyűjtőhálózathoz. (Vö. MUEKvGyLt., UP Iratok, 1863. Kiss Mihály levele Kriza Jánosnak. Árkos, 1863. június 4.)

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

ténő tájékozódás előzte meg. Már innen nézve is elgondolkoztató lehet, hogy a három személy közül kettőt Kovács Ágnes nyomán a folklorisztika sokáig rossz gyűjtőként tartott számon.

A következőkben onnan igyekszem megközelíteni a kiinduló kérdést, hogy azt vizsgálom meg – a források adta lehetőségek között –, hogy mennyire voltak jelen a népköltészeti gyűjtemények a különböző erdélyi⁴⁰ köz- és magánkönyvtárakban, vagyis mennyire lehettek elérhetőek ezek a gyűjtemények a gyűjtők (így például Tiboldi István) számára, mekkora nehézséggel járhatott Gaal gyűjteményének megszerzése, mennyire lehetett egyedülálló vagy általános, hogy olvasták és mintaként használták a gyűjtésekhez.

A könyvjegyzékek szisztematikus áttekintésekor 14 magyar és 4 német nyelvű kötet meglétét vizsgáltam⁴¹ – azokat a népköltészeti gyűjteményeket, amelyek 1872-ig kötetformában⁴² megjelentek. Ezek a következők voltak: *Gaal György magyar népmesegyűjteménye* I–III. (1857–1860, Pest), gróf Majláth János *Magyar regék, mondák és népmesék* (1864, Pest), Erdélyi János *Népdalok és mondák* I–III. (1846–1848, Pest), illetve *Magyar népmesék* (1855, Pest), Ács Károly *Virágok a román (oláh) népköltészet mezejéről* (Pest, 1858), Merényi László *Eredeti népmesék* I–II. (1861, Pest), *Sajóvölgyi eredeti népmesék* I–II. (1862, Pest), *Dunamelléki eredeti népmesék* I–II. (1863–64, Pest), Arany László *Eredeti népmesék* (1862, Pest), Kriza János *Vadrózsák* (1863, Kolozsvár), Pap Gyula *Palóc népköltemények* (1865, Sárospatak) és Moldován Gergely *Római népdalok és balladák* (Kolozsvár, 1872) című kötete, illetve négy német nyelvű gyűjteményes kötet: Georg von Gaal *Mährchen der Magyaren* (Bécs, 1822), Johann Grafen Mailáth *Magyarische Sagen und Mährchen* (Brünn, 1825), illetve *Magyarische Sagen, Mährchen und Erzählungen* (Stuttgart–Tübingen, 1837), Johann Karl August Musäus *Völkermärchen der Deutschen* I–V. (1782–1786), valamint Jacob és Wilhelm Grimm *Kinder- und Hausmärchen* (1812).

A kérdés megválaszolásához összesen 52 nyomtatott és 63 kéziratos könyvjegyzéket kutattam fel és tekintettem át, ez 15 magánszemély és 38 közgyűjtemény (kollégiumi, olvasóegyleti, kaszinói), illetve kölcsönkönyvtári könyvjegyzéket jelentett. Emellett az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárát a mai könyvvállomány vizsgálatával próbáltam meg rekonstruálni.⁴³ A jegyzékek jellemzően 1850 és 1900 között keletkeztek.

Előjáróban fontos bemutatni a források okozta bizonytalanságokat is, hogy miért vélem úgy, hogy ezekre a kérdésekre, a könyvjegyzékek segítségével jelenleg csak megközelítően pontos válaszok adhatók.

40 E dolgozatban Erdély alatt a történelmi Erdélyt értem, így csak az ott található könyvtárakat és könyvjegyzékeket vettem figyelembe.

41 Számos gyűjtemény azért nem kerülhetett a vizsgálandó munkák közé, mivel hiába zajlott le a gyűjtés 1872-ig, kötetként az nem jelent még meg (pl. Szabó Sámuel, Ipolyi Arnold, Kazinczy Gábor vagy Gyulai Pál gyűjtései esetében). A szintén 1872-ben induló *Magyar Népköltési Gyűjtemény* jelenlétét nem vettem fel a táblázatba, de felbukkanása elenyésző volt.

42 Az egyéb közléseket a forrásfeltárás megkezdésekor nem vettem figyelembe, mivel nem állt rendelkezésemre olyan munka, amely egzaktnak tűnik, hogy mely szövegek megléte jelezhető előre a népköltészet iránti érdeklődést. Egy újabb szisztematikus átnézés során ezekre (az elsősorban folyóiratos megjelenésekre) is érdemes volna figyelemmel lenni.

43 Az EME könyvjegyzékei feltehetően (a könyvekhez hasonlóan) a Kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtárba kerülhettek, azonban mindeddig, könyvtárosi segítséggel sem sikerült a nyomukra bukkannom.

Nehézséget jelent a válaszadásban, hogy nincsen pontos kimutatás arról, hogy a század közepén Erdélyben milyen könyvtárak léteztek, mennyi és hol volt ezekből, illetve, hogy milyen feltételekkel és kik használhatták azokat. Azt bizonyosan kijelenthetjük, hogy egyes magánkönyvtárak birtokosai, a saját ismerősi körük számára könyveikből kölcsönöztek is.⁴⁴ Léteztek a felekezeti, kollégiumi könyvtárak, amelyeket alapvetően a kollégiumi tanulók és tanárok használhatták (a nagyobb iskolákban általában külön létezett egy tanári és egy tanuló könyvtár). A közép- és felsőfokú intézményekben emellett az 1830-es évektől létrejöttek az olvasóköri, amelyek szintén elkezdtek saját könyvtárat gyűjteni. Itt, egyes esetekben tudjuk, hogy a városi polgárok is használhatták a könyvtárat, amennyiben felvették őket és a tagdíjat megfizették.⁴⁵ Erdélyben már az 1820-as évektől⁴⁶ léteztek kölcsönkönyvtárak, azonban könyveikről és működésükről csak az 1850-es évektől vannak szórványos adataink.⁴⁷ Voltak emellett azok a kiemelkedő jelentőségű könyvtárak, amelyek (legalább a városi polgárok számára) nyilvánosak voltak: az 1850-es években ilyen volt Erdélyben a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár és a Brukenthal-gyűjtemény Nagyszebenben.

Azonban a korban legszámosabb olvasó- és társalgási egyletekről, kaszinókról, amelyek szintén saját könyvtárat tartottak fent, nincsen egyetlen korabeli kimutatásunk sem. Az egyletek első összeírását (különböző, beküldött hivatalos adatok felhasználásával) 1862-ben készítette el Hunfalvy János a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága megbízásából (Hunfalvy 1862). Ebben azonban Erdély (mint közigazgatásilag ekkor még különálló egység) nem szerepelt. Így Erdély kapcsán a legkorábbi munka, amit

44 Például Jakab Elek írta Bölöni Farkas Sándorról, hogy Bölöni „szűk jövedelméből könyvtárat állít s könyveit grófnak és bárónak, nemesnek és szolgának, tudósnak és tanuló ifjunak, nőknek és hölgyeknek – a ki olvasni kíván mindenkinek – díj nélkül kölcsönzi ki olvasás végett, egyedül a magyar könyvolvasás terjesztése s az irodalom megszerettetése céljáért. [...] Farkas Sándor háza s könyvtára egy kis szellemi gyű-pont, úgyszólván ingyen kölcsönző Casinó volt.” (Jakab 1870: 273–274) Másutt gróf Kemény Józsefről jegyezték fel, hogy „könyvet kölcsönzött a szász Bedeusnak, Trauschnak, Kurznak vagy a román Lemény püspöknek” is (Veress 1933: 146). De Tonk Sándor is említ egy általam nem látott kéziratot jegyzéket a Teleki–Bolyai Könyvtárból: Moós István: *Másoknak használdás végett ki adott könyveim* (1831–1855) (lásd Tonk 1972: 120).

45 Például a Tordai Unitárius Gimnázium Könyvtárát „egyes városi tudománykedvelő emberek” is használhatták a könyvtárnok felelősségére (Varga 1907: 373). A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Olvasótársasága megkülönböztetett bel- és kültagokat. Utóbbiaknak az Olvasóegylet Törvényes Könyve szerint „kötelessége léssen a Kültagnak Egetlünk egyik tagját meg bizni avégre, hogy a neki szükséges könyveket (mellyek száma azonban a Városon kívül lakoknak egyszerre 1 darabnál több semmi esetre nem lehet, a városban lakoknak pedig 2. darab [...]) a Könyvtárból egy tanu jelenlétében kivegye, s jól béboritva az illetőnek elküldje. Mivel pedig a Könyvek Egetlünknek minden szegénységünk mellett is, sok költségbe kerültek kötelessége léssen a kültagnak is Könyveinket meg kimélni, el nem mutskozni és szaggatni.” A névsorból az is kitűnik, hogy a kültagok között minden évben több nő is szerepelt. (Vö. Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Levéltára (a továbbiakban: RNL HmLt.), Fond 683. Nr. 20: o. n.)

46 Az egyetlen olyan kolozsvári kölcsönkönyvtár, amelynek ebből az időből könyvjegyzéke is fennmaradt, Stein Jánosé volt. Ennek a kölcsönkönyvtárnak a legkorábbi jegyzéke 1856 körülre datálható. Azonban több nyom mutat arra, hogy már pár évtizeddel korábban is működhetett kölcsönkönyvtár a városban. John Paget 1835-ös utazása során említ egy kölcsönkönyvtárat (az azt irányító könyvkereskedő nevének megnevezése nélkül): „In addition to a pretty good circulating library which Klausenburg already contains, the ladies have lately established a book-club among themselves, in order to insure a better supply of new books.” (Paget 1855: 425) Emellett ismert, hogy Burián Pál, aki 1818-tól nyitott könyvesboltot Budán, amit 1819-től kölcsönkönyvtárral is kiegészített (Szabadné Szegő 1966: 248, Jakó 2006: 525, illetve lásd a pesti, budai és óbudai kölcsönkönyvtárak adatbázisát: <https://sites.google.com/site/koelcsoenkoenyvtariadattar/home/1818>), 1820-ban már Kolozsváron is kérvényezett könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár létrehozását (Jakó 2006: 526). Bár ennek működésére egyelőre más forrás nem ismert, két fennmaradt ex librisének tanúsága szerint e kölcsönkönyvtár valóban működött Kolozsváron. Az ex librisek felirata a következő: „Kolo'svári Könyvtár Burián Pál Költőnőző Könyvtárából / 262. Szám 2 Kötet.” (Az egyik ex libris a szegedi Somogyi-könyvtárban található, a tulajdonjegyet tartalmazó kötet jelzete: H.e. 233. Lásd http://pex.sk-szeged.hu/nevek/burian_pal.html. A másikat lásd Arady 1964: 249, 251.) Erdély ekkori határain kívül esik, de elmíthető, hogy az 1850-es évek közepén Szatmárnémetiben Lehoczky János is fenntartott egy kölcsönkönyvtárat (Lehoczky Kölsönkv. 1854).

47 A korszak legjelentősebb erdélyi kölcsönkönyvtáráról, amit Stein János irányított, lásd Szakál 2025.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

használhatunk, az 1878-ra vonatkozó, első, országos, teljes körű adatfelvétel (Vargha 1880).⁴⁸ A másik, ami kiindulópont lehet, szintén valamivel későbbi: 1885-ben készítette el György Aladár a magyarországi köz- és magánkönyvtárak összeírását (György A. 1886). Az egyértelműen kijelenthető, hogy mindkét munkából csupán nagyon korlátoosan lehet bármilyen következtetést levonni a minket érdeklő 1850-es évekre vonatkozóan. Kimutatás hiányában viszont a megtalált adatokat nem lehet biztosan valamihez mérni – tehát nem tudjuk, hogy mekkora részét sikerült megtalálni a könyvjegyzékeknek, hány, mikori és honnan való további jegyzéket kellene keresnünk, vagyis a levont következtetések mennyire tekinthetők megbízhatóaknak.

Az esetlegességet fokozza az is, hogy a források közül melyek maradtak meg. Ezt befolyásolta az adott gyűjtemény sorsa: hogy feldúlták-e a korábbi századokban, vagy az, hogy miként vészelte át az államosítást.⁴⁹ Így például hiába tudjuk, hogy a korszakban a Nagyenyedi Református Kollégiumnak volt az egyik legjelentősebb könyvtára és kézirat-tára (kollégiumi könyvtárak és az általunk vizsgált gyűjtemények viszonylatában egészen bizonyosan kiemelkedő volt a Bécsből és Pestről is folyamatosan érkező folyóiratokkal), de mivel szinte a teljes könyvtári és kéziratári gyűjtemény elpusztult a jegyzékekkel együtt 1849-ben, így konkrét gyűjtemények meglétére vonatkozó kijelentések is legfeljebb feltételezések lehetnek.

De esetleges az is, hogy mely könyvjegyzékek maradtak meg. Jellemzően a könyvtárakat a kollégiumnak adományozó személyek jegyzékei kerültek be a gyűjteményekbe – azonban ez sem volt teljeskörű: míg például Jakab Elek könyvtáráról két jegyzék is készült, addig a könyves papként emlegetett Jánosfalvi Sándor István korban híres könyvgyűjteményének jegyzéke⁵⁰ egyelőre lappang.

Ezek mellett abban is van hiány és esetlegesség, hogy mi került be a könyvjegyzékekbe. Kontrollforrásként ezért tekintettem át valamennyi 19. századi népköltészeti gyűjtemény Kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius, református vagy katolikus állományában meglévő koteit, illetve a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Mixt⁵¹ és Bolyai-állományában lévő köteteket.⁵² Így derült ki például, hogy bár Simén Domokos két könyvjegyzéke ismert, amelyek egyike sem tartalmazta a *Vadrózsákat*, ám az könyv formájában a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állományából Simén Domokos

48 Ennek a munkának a megbízhatóságáról, korlátairól lásd Sebestyén 2003. Sebestyén István és munkatársai egy-egy megyét újravizsgáltak történeti statisztikai források bevonásával, és arra jutottak, hogy nagyjából 30%-kal több egylet létezhetett ténylegesen, mint amennyiről az 1878-as összeírás számot tudott adni. (Tehát az 1878-as munka által feltárt 3995 egylet helyett Magyarország területén akkor feltehetően kb. 6000 egylet lehetett. Lásd Sebestyén 2003: 378.)

49 A kolozsvári kollégium anyagát csupán két utcával szállították arrébb (a Magyar utcai kollégium épületéből így kerültek az anyagok a Farkas utcai Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárába, illetve a szintén Farkas utcai Kolozs megyei Állami Levéltárba). A székelyszerű kollégium anyagát azonban rossz körülmények között szállították Marosvásárhelyre, ahol először a Teleki Téka, majd a Maros megyei Könyvtár válogatott belőle. A kéziratok nagy részét néhány évvel később a Teleki Tékának át kellett engednie a Maros megyei Állami Levéltárnak, ahonnan ezek többsége 2010-ben a Hargita megyei Állami Levéltárba került. A sorozatos átadások nem kedveztek az állománynak, s egyetlen átadás sem volt teljes körű, így valamennyi említett közgyűjteményben előfordulnak székelyszerű anyagok. Emiatt (is) lehetséges például az, hogy míg a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtáráról öt jegyzéket tekinthettem át, addig a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumnak csupán egyetlen, valószínűleg nem teljes könyvjegyzékét sikerült megtalálnom.

50 Jánosfalvi Sándor István szintén a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumra hagyta a könyveit.

51 A Mixt állományban van – többek között – a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium könyvallományának egy része is.

52 Nem tekintettem át azonban szisztematikusan valamennyi kéziratot, így lehetséges, hogy számos fontos kézíratos munkát nem ismerhetek, amelyekről utóbb Tonk Sándor írásából (lásd Tonk 1972) szereztem csak tudomást.

pecsétjével került elő. Valószínűleg egyes eltéréseket az is okozhatott (például Jakab Elek esetében, aki még életében, Pestre költözése előtt adta el a könyvtárát a Kolozsvári Unitárius Kollégiumnak), hogy a jegyzék csupán azokat a könyveket tartalmazta, amelyeket az illető el- vagy átadott, és nem valamennyi könyvét. Filep Elek könyvtári lajstromáról is tudjuk,⁵³ hogy az nem teljes, ebben az esetben az ok az volt, hogy a főügyésznek két házban is volt könyvtára, és a fennmaradt jegyzék csupán a mihályfalvi ház könyveit tartalmazta.

A válaszadást az is nehezíti, hogy az erdélyi köz- és magánkönyvtárak könyvjegyzékei nemcsak feltárva és összeírva nincsenek, de a kéziratári és könyvtári keresésük is meglehetősen nehézkes.⁵⁴ Emellett nagyon keveset tudunk a korszak erdélyi könyvtárusairól: személyükről, társadalmi helyzetükről, kapcsolataikról, vállalkozói lehetőségeikről és képességeikről, illetve legfőképpen a vevőkörükről és árukészletükről.⁵⁵

Az esetlegességet fokozta az is, hogy melyek voltak azok a jegyzékek, amelyek az én látókörömbbe kerültek és így áttekintettem őket. A vizsgálatot gyűjtőhely szerint végeztem, így vizsgáltam az államosítást követően a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában maradt kéziratok könyvjegyzékeit, a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban és a Kolozs megyei Állami Levéltárban található unitárius iratokat, a Kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár könyvvállományát és Kézirattárát, a marosvásárhelyi Teleki Téka⁵⁶ és a Maros Megyei Könyvtár nyomtatott és kéziratok könyvjegyzékeit, a Hargita megyei Állami Levéltár megfelelő könyvjegyzékeit, az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárának, könyvtárának és Kézirattárának megfelelő anyagait.

Az előfeltevésem az volt, hogy az önkényuralom éveiben (a reformkorinál is erőteljesebben) az olvasás, a művelődés lehetett az ellenállás egyik formája, s hogy a gyűjtés, a magyar népköltészet megmentése és napvilágra hozása, meg- illetve felmutatása összekapcsolódhatott az ellenállás gondolatával. Ezért azt feltételeztem, hogy a népköltészeti gyűjtemények jelenléte – legalább a könyvtári állományban – viszonylag jelentős lesz.

Az adatok összegyűjtése után,⁵⁷ azt gondolom, annyi biztosan kijelenthető, hogy a korai népköltészeti gyűjtemények csak elszórtan voltak jelen Erdélyben a kiegyezés előtti években (kivételt talán egyedül a kolozsvári kiadású *Vadrózsák* jelentett).

Emellett talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy ha a gyűjtés ügye egyre fontosabb is lett az önkényuralom éveiben, ez a gyűjtés elsősorban nem a már korábban elkészült gyűjteményeket mintának tekintve zajlott, a gyűjtők elsődlegesen valószínűleg

53 Filep Antal szíves szóbeli közlése szerint.

54 A kéziratok jegyzékeit csak módszeres kereséssel lehet megtalálni: vagyis vagy a személyi és intézményi hagyatékokat kell átnézni ebből a szempontból, vagy pl. a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár vagy az Egyetemi Könyvtár esetében a teljes kéziratok anyagot érdemes volt áttekinteni a cédulakatalógusban. A nyomtatott jegyzékek esetében a keresést nehezíti, hogy teljesen esetleges, hogy éppen hogyan lettek katalogizálva és így hol, milyen szónál lehet rájuk bukkanni. Mivel többnyire az első szó alapján kerültek katalogizálásra, ezért minden helyen számos keresőszóval kell elvégezni a keresést. Emellett egyes helyeken a törzsgyűjteményi állomány mellett az aprónyomtatványok közé is kerülhettek, amikor pedig csak a formátum (hogy hányadrét nagyságú) és az év határozta meg, hogy ma éppen hol találhatók meg.

55 Kiváló összegzéseket készített Vita Zsigmond (Vita 1966, 1968), illetve Burián Pálról részletes tanulmányt közölt Jakó Zsigmond (Jakó 2006).

56 A Teleki Téka kéziratok könyvjegyzékeit nem szisztematikusan (a teljes anyag átnézésével) végeztem, hanem célzott kereséssel.

57 A továbbiakhoz vö. a tanulmány végén közölt táblázatot és ahhoz fűzött lábjegyzeteket.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

nem ezekhez fordultak, amikor gyűjteni indultak. Ugyanezt a kérdést egy másik irányból nézve azt a gondolatot is felvethetjük, hogy esetleg ezekben az években a népköltészeti munkák még nem voltak annyira népszerűek, az emberek többségének (Bach-korszakbeli) igényeit nem ezek⁵⁸ a kötetek elégítették ki.⁵⁹

Visszatérve Tiboldi István mesegyűjtemény-választására, először azt érdemes tisztázni, hogy vajon melyik más gyűjteményt használhatta volna Tiboldi, mi alapján kellett volna elindulnia, ha tudjuk, hogy nem egyéni indíttatásból kezdett gyűjtésbe, hanem azért, mert segíteni szeretett volna Kriza Jánosnak és ehhez mintát⁶⁰ szeretett volna használni? 1857 körül kötetben megjelent magyar népmesegyűjtemény összesen öt létezett. 1822-ben Bécsben, német nyelven jelent meg Georg von Gaal *Mährchen der Magyaren* című kötete, majd 1825-ben Brünnben, 1837-ben pedig Stuttgart–Tübingenben Johann Grafen von Mailáth kötetei (*Magyarische Sagen und Mährchen*, illetve *Magyarische Sagen, Mährchen und Erzählungen*). Magyar nyelven az első megjelent mesegyűjtemény Erdélyi Jánosé volt: 1855-ben, Pesten jelent meg a *Magyar népmesék* című munkája. Ezt követte a sokat emlegetett *Gaal György magyar népmesegyűjteménye*, amelyet Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc jelentetett meg három kötetben 1857 és 1860 között. Tehát, ha elfogadjuk Kovács Ágnes felvetését, miszerint Tiboldi rosszul választott példakép-kötetet a maga számára, adja magát a kérdés, hogy vajon a többi, ekkor megjelent kötet megfelelő lett volna-e a folklorista számára, egyáltalán azok elérhetőek voltak-e (tehát jogos-e számonkérni valakin olyan kötetek használatát, amikhez nem fért hozzá). A feltárt adatok alapján egyfelől úgy tűnik, hogy sem a német nyelven megjelent mesegyűjtemények (1825, 1837), sem Erdélyi János *Magyar népmesék* című mesekötete (1855) nem, vagy csak nagyon nehezen voltak elérhetőek a korszakban, Erdélyben,⁶¹ tehát Tiboldi, ha szeretete volna, sem tudta volna könnyűszerrel olvasni ezeket.⁶² Másrésztől viszont azzal is számolnunk kell, hogy a 20. század második felében ezekkel a korai mesegyűjteményekkel szemben

58 A könyvjegyzékek alapján két, néprajzhoz közelálló szerzőnek voltak sikerkönyvnek nevezhető munkái a korszakban. Az egyikük Kriza János legkorábbi ismert gyűjtője, Ürmösi Sándor, akinek *Az elbujdosott magyarok Oláhországban* (Kolozsvár, 1844) című munkája szinte minden erdélyi könyvjegyzetben megtalálható volt. A másik személy Kóváry László, akinek a könyveiről bátran ki lehet jelenteni, hogy nem volt az a legkisebb könyvtár Erdélyben, ahol egy-két (vagy akár tucatnyi) műve ne bukkant volna fel. Ő, meg lehet kockáztatni a kijelentést, valódi sikerszerző volt a korszak Erdélyében. (Természetesen hozzátéve ehhez, hogy a valódi sikerszerző az 1860-as évekre nagy valószínűséggel Jókai Mór lett a könyvjegyzékek tanúsága szerint.)

59 Ugyanez a jelenség megfigyelhető Magyarországon is, ahol Ipolyi Arnold azt írja 1858-ban Gaal György népmesegyűjteményének 3. kötete kapcsán, hogy lehet, az meg sem fog jelenni az érdektelenség miatt: „a mese nálunk valósággal süket füleknek szól”. (Ipolyi 1858: 416–417) De ismert Kriza János megjegyzése két évvel a *Vadrózsák* megjelenése után egyik, Péterfi Sándorhoz írott levelében: „hiába, a nagyközönség inkább regényt olvas és vásárol – csupán a litteratus emberek veszik inkább az ilyeszerű [mint a *Vadrózsák* – Sz. A.] dolgokat, de a jelen pénzzsűk korban azok közül is nagyon kevés.” (Kriza János Péterfi Sándorhoz, Kolozsvár, 1865. máj. 7. Publikálva: Szakál 2012: 168)

60 Érdemes itt megjegyezni, hogy Tiboldi válaszából kiderül, hogy nem csupán azért vette kezébe Gaal gyűjteményét, hogy mintául használja azt, hanem hogy a korszak gyűjtési gyakorlatának megfelelően ellenőrizze, hogy új, addig nem publikált mesészővegeket sikerült-e gyűjtenie – tehát, hogy gyűjtéseivel használni tudott-e Kriza vállalkozásának, vagy csupán már megjelent mesék variánsait küldte.

61 Erdélyi kötete esetében lehetséges, hogy valamilyen terjesztési probléma húzódnak meg a háttérben, mivel 1858 körül úgy tűnik, viszonylag kevés helyen volt elérhető (a Kolozsvári Református Kollégiumban, gr. Mikó Imre és Filep Elek könyvtárában, valamint a Fogarasi Magyar Olvasóegylet és a Brassói Magyar Kaszinó könyvtárában). Az bizonyos, hogy a Heckenastnál, Pesten megjelent könyvet Erdélyben két helyen is meg lehetett vásárolni 1855-ben: Steinnél Kolozsváron és Wittichnél Marosvásárhelyen (lásd a hirdetést a *Politikai újdonságok* 1855. október 24-i számában [I. évf. 42. sz. 335. oldal]. Az adata Gulyás Judit hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.)

62 Bár feltehető az is, hogy német nyelvtudása sem lehetett elegendő az előbbi kötetekhez.

meglehetősen erős bizalmatlanság létezett, így esetükben sokkal inkább öröklődő negatív vélemények, mint tudományosan megalapozott érvek működtek.⁶³

Bár biztos feleletünk nincsen arra a kérdésre, hogy honnan, kitől szerezhetette be Tiboldi István Gaal mesegyűjteményét, de a könyvjegyzékek áttekintése és táblázatba rendezése után mégis tisztábban láthatjuk ennek a kérdésnek a hátterét. Alapvetően bárki, így Tiboldi István előtt is elsődlegesen három lehetőség volt, ha könyvhöz szeretett volna jutni. Az első a vásárlás volt, ami a legkevésbé lehetett jellemző egy tudvalevőleg nehéz anyagi körülmények között élő, idős tanítóra.⁶⁴ A második lehetőség lehetett a könyvtári kölcsönzés. Ez jelenthette a kölcsönkönyvtárakat, illetve az olvasóegyleti könyvtárakat. Kölcsönkönyvtár – jelen tudásunk szerint – 1857-ben csupán egy működött Erdélyben: Kolozsváron, Stein Jánosnál, de szinte kizárt, hogy Tiboldi István ekkora útra vállalkozhatott volna egy könyv megszerzéséért. Kevés olvasóegyletnek ismert a használati rendje, de pl. a Kolozsvári Unitárius és Református Kollégium és a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Olvasóegyletéről tudjuk, hogy ők határozottan tiltották és pénzbeli büntetést szabtak ki arra, aki a könyvet falura magával vitte.⁶⁵ Kolozsváron tehát szóba jöhetett volna a Kollégium könyvtára (ahol a Bölöni Farkas-könyvtárban megvolt a kötet), illetve a nagyszebeni Olvasóegylet könyvtára, azonban előbbiben nincs nyoma annak, hogy ott olvasott volna, utóbbiról pedig a könyvjegyzékén kívül semmi adatunk sincs. Emellett mindkettő túl távol feküdt Tiboldi lakhelyétől ahhoz, hogy feltételezhessük, hogy ezeket vette volna igénybe. Az Erdélyi Múzeum Egylet csupán 1859-ben alakult meg, így 1857-ben azt még nem használhatta. S bár vannak adataink arra is, hogy bizonyos esetekben kéziratos könyvtári állományt postán küldtek egymásnak személyek,⁶⁶ ez Tiboldinál, az ő kapcsolati hálójával⁶⁷ nehezen képzelhető el.

A harmadik lehetőség a magánszemélytől való kölcsönzés lehetett. Ennek rekonstruálása azért nehéz, mivel teljesen véletlenszerű, hogy kiknek maradt fenn úgy a könyvjegyzékük, hogy az egyúttal nem egy adományozási dokumentum. Filep Elek jelentős könyvtáráról is csupán azért tudunk, mert dédunokája, Filep Antal megőrizte a családi

63 Ezen gyűjtemények kapcsán a 19. századból (elsősorban Gyulai Páltól) öröklődő negatív megítélések átvételéről és így a kanonizáció folyamatáról lásd Szakál 2017. Gaal György gyűjteményéről az első, alapos áttekintést, amely már a különböző német és magyar nyelvű szövegek összehasonlítását is tartalmazta lásd Havay 2011. Különösen izgalmas, hogy amíg úgy tűnik, Erdélybe nem/alig jutottak el a német nyelvű mesegyűjtemények, német nyelvterületen nagyon jelentős volt a recepciójuk. Ezzel kapcsolatban lásd Gulyás 2023.

64 Egyelőre előttem nem ismert egyetlen, 19. század közepi (unitárius) tanító könyvállományát rögzítő leltár sem, így nehéz biztos kijelentéseket tenni az unitárius tanítók könyvtáráról.

65 Vö. MUEKvGyLt. Az olvasó egylet alapszabályai a 30-as évektől [KUK], Az Olvasó Társaság Könyveire felügyelő Biztosság Jegyző Könyve [KUK]; RNL HmLt. Fond 683. Nr. 20. Például a Kolozsvári Unitárius Kollégium Olvasóegyletének jegyzőkönyve szerinti 2. (valójában 12.) ülésen Jakab Eleket 100 krajcár büntetésre ítélték, mivel az 1836-os *Aurorát* a tiltás ellenére kivitte falura. A Kolozsvári Református Kollégium olvasótársaságának jegyzőkönyvében 1835-ben szintén erről panaszkodtak: „Fájdalmas érzéssel vette Társaságunk azt, hogy a Társaságunk alapításától fogva, megvolt határozva, mi szerint senki olvasó lakunkból sem könyvet, sem pedig semmi folyó iratokat ki nem vihet; – még is történtek oly visszaélések, hogy némely irományaink el vesztek. Hogy tehát többé ily vissza élesek ne történjenek – kötelességévé teszi Társaságunk a Könyv Tárnoknak a szoross felügyeletet, hogy senkinek a Társaság híre és tudta nélkül semmiféle irományt vagy könyvet ki ne adjon.” (RNL KmLt. Fon 289. Nr. 494. 34: 11. pont)

66 Vö. a levelezést Szabó Sámuel és Budenz József, illetve Szilágyi Sándor között (Szabó Sámuel Szilágyi Sándorhoz, Marosvásárhely, 1860. febr. 18., 1860. máj. 16.; Szabó Sámuel Budenz Józsefhez, Kolozsvár, 1886. febr. 6., 1886. febr. 27. Lásd Szabó 2009: 608–610, 626–627.) A levelekre Olosz Katalin hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is nagyon köszönök neki.

67 Tiboldi István kapcsolati hálójáról lásd Szakál 2010b.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

történetet, s szerencsére a történet mellett a konkrét dokumentum (vagy annak egy része) is előkerült. Azonban a leszármazottak ismeretének hiányában csupán felvethetjük az olyan kérdéseket, mint hogy: nem lehetséges-e, hogy a Tiboldi Istvánnal viszonylag közeli viszonyban lévő siménfalvi földbirtokos, Jakabházi Zsigmond, vagy a tarcsafalvi földbirtokos, Pálffy Dénes⁶⁸ is rendelkezett könyvtárral, amiből kölcsönözhetett Tiboldi?

A kérdésre a legvalószínűbb válasz azonban az lehet, hogy Tiboldi István Gaal György mesegyűjteményét a történész Nagyajtai Kovács Istvántól kölcsönözte. Emellett szól elsőként az az alapvető tény, hogy bizonyíthatóan⁶⁹ megvolt Nagyajtainak mindhárom kötet Gaal mesegyűjteményéből. Emellett rendelkezünk adattal arra nézve is, hogy kettejüket nem csupán a közös történeti érdeklődés kapcsolta össze, hanem volt közöttük egy ifjúkori kötelék is, amelyről Nagyajtai írt posztumusz megjelent visszaemlékezésében. A Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban „magán tanítóul (privatus praeceptor) homoród-almási Máthé Albertet nyertem, ki majd semmit sem tanított; azonban szerencsés voltam azzal, hogy ugyanazon lakszobában, melyben tanítóm gazda (hospes) vala, még két igen szorgalmatos deák lakott: egyik Inczei József, ki mint derzsi pap és esperes ez évben (1871) hala el és az ismeretes Tiboldi István, és ezek saját tanítványaikat nagy szorgalommal tanítván, én a grammatikai latin szabályokat enmagam ösztöngzéséből megtanultam, magyarázataikat pedig azokból sajátítottam el, miket Inczei s Tiboldi tanítványaiknak elmondogattak, ismételtettek.” (Nagyajtai Kovács 1873: 40) Ez a fiatalkori kapcsolat pedig biztosan lehetővé tette, hogy Nagyajtai könyvkölcsönzéssel is segítse Tiboldi munkáját.

A kettejük közötti levelezésnek csupán három levélből álló töredéke maradt fenn a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának Nagyajtai Kovács István hagyatékában. Mindhárom ismert levél 1860-ban keletkezett. Közülük a legkorábbi szintén azt erősíti, hogy kettejük kapcsolatában a könyvekről való eszmecsere és beszerzés is fontos szerepet játszhatott. Ebben a levelében Tiboldi megköszönt egy könyvet, amelyet Nagyajtaitól kapott. Miként írja: „az Erdélyi János Magyar közmondák című könyvet mint a Méltóságos ur becses ajándékát kézbe vettem Kolozsvárról [...] mult év nyarán [...] Még ez előtt mintegy négy évvel felszollitattam vala Kolozsvárról T. J E úr által több egyéb, de főképp afféle nepmondák gyűjtésére is, küldöttem is az időtől fogva mintegy három ezerig valót 's jól jöve nekem, hogy az általam gyűjtöttek közül az Erdelyi János által szerkesztettek között nem sokat találék meg.”⁷⁰

68 Jakabházi Zsigmond „az irodalom emez öreg bajnokát szállással[!] s más szükségességekkel” támogatta (vö. Ürmösi 1881: 236), s halála után kéziratainak egy részét ő őrizte (lásd n. n. 1880a: 157). Pálffy Dénes szintén egyfajta mecénási szerepet töltött be Tiboldi életében. Többször hívta meg Tiboldit házához, többek között akkor is, amikor Merényi Lászlót elkísérte a Nyíkö-menti gyűjtésében (vö. Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz, Kiskede, 1862. máj. 24., a vonatkozó részt lásd Szakál 2012: 105). Kettejük kapcsán az egyik olvasással kapcsolatos adat, hogy mindketten, illetve Jakabházi felesége is külső tagja volt a székelykeresztúri olvasóegyletnek. (Vö. RNL HmLt. Fond 683. Nr. 20. Ennek 2. felében a részvényes belső és külső tagok névsora található 1845 és 1865 között.) Emellett Jakabházi Zsigmondról tudjuk, hogy mint kolozsvári unitárius kollégiumi diák 1844 és 1846 között tagja volt a Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasótársaságának. Pálffy Dénesről tudható, hogy az 1879-ben újjáalakult tordalfalvi olvasóegylet számára 1880 elején előfizeti a *Magyar Polgár* című politikai napilapot (vö. n. n. 1880b: 157).

69 A kötetek közül kettő (az 1. és a 3.) még ma is megvan a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárának unitárius állományában Nagyajtai Kovács István pecsétjével (jelzetük: U 54986).

70 Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykeede, 1860. márc. 28. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72)

Ebből a levélrészletből az is láthatóvá válik, hogy Nagyajtai Kovács István előtt ismert lehetett Tiboldi igénye arra, hogy a frissen megjelenő, jelentős történeti és népköltészeti munkákat megismerhesse, valamint az is, hogy ezeket különböző megbízatásai teljesítése során mint kontrollforrást használhassa. Kiderül ugyanebből a levélből, hogy ekkor kapta kézhez a gróf Mikó Imre által szerkesztett *Erdélyi történelmi adatok* három kötetét is. A levél végén pedig azt is hozzáfűzi, hogy mivel a küldött könyvet a környezetében „többen kívánák olvasni, keményre bekötöttem.”⁷¹ Ez pedig afelé mutat, hogy Tiboldi Istvánnak az átlagosnál jelentősebb könyvtárra lehetett igénye, és a műveltséget könyveinek kölcsönzésével is terjesztette saját, falusi közegében.

Bár mindezek alapján továbbra sem gondolom, hogy megnyugtató választ tudnánk adni a korábban feltett kérdésre, de talán valamivel tágabb kontextusban sikerült Tiboldi István Gaal kötetének olvasását megmutatni és bízom benne, hogy a kiinduló kérdés kitágításával összegyűlt és itt közölt, 19. századi erdélyi könyvkultúrára vonatkozó adatok jó kiindulópontot jelenthetnek a későbbi munkák számára is. Jelen feltárás, úgy vélem, élesen rámutatott arra is, hogy akkor, ha az összegző adatsorok (jelen esetben az összeírások) hiányoznak, egyetlen olyan forrástípusból, amelyről a kutatás során az bizonyosodik be, hogy nagyon esetleges volt a fennmaradása, nehéz tendenciák megfogalmazásánál erősebb következtetéseket levonni. Jelen vizsgálat folytatása esetén további könyvjegyzékek felkutatása mellett a magyarországi és erdélyi sajtó hirdetésrovatát is mindenképpen szükséges lesz vizsgálni.⁷²

71 Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykeede, 1860. márc. 28. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72)

72 Ezt erősítette meg a Gulyás Judit által megtalált hirdetés is (*Politikai újdonságok* 1855. I. (42) 335), amelyből egyértelműen kitűnt, hogy Stein Jánosnál 1855-ben kapható volt Erdélyi János *Magyar népmesék* című munkája, miközben Kolozsváron csupán két könyvtárban találtam nyomát a felbukkanásának (újabb negyed századdal később ez a szám csak eggyel nőtt meg), és Stein fennmaradt, saját egyleveles hirdetéseiben és az általa árult könyvek jegyzékében sem volt nyoma a könyvnek (lásd Stein 1875, 1880–82k., 1888). Ez pedig arra mutat, hogy egy ilyen kérdés megválaszolásába feltétlenül szükséges a hirdetéseket is bevonni forrásként.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

19. SZÁZADI NÉPKÖLTÉSZETI GYŰJTEMÉNYEK JELENLÉTE
A KORABELI ERDÉLYI KÖNYVTÁRI ÁLLOMÁNYBAN⁷³

	Johann Karl August Musäus	Jacob und Wilhelm Grimm	Moldován Gergely (1872)	Ács Károly (1858)	Papp Gyula (1865)	Kriza János (1863)	Arany László (1862)	Merényi László (1863–1864)	Merényi László (1862)	Merényi László (1861)	Erdélyi János (1855)	Erdélyi János (1846–1848)	Mailáth János (1864)	Gaal György (1857–1860)	Johann Grafen von Mailáth (1825, 1837)	Georg von Gaal (1822)
	KOLOZSVÁR															
1	KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM ⁷⁴			x		x					1–3. k.		x ⁷⁵			
2	KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM OLVASÓEGYLETE ⁷⁶					x					1–2. k.					
3	KOLOZSVÁRI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ⁷⁷							x ⁷⁸			1–2. k.					

⁷³ Jelen táblázat, bár alapvetően a tanulmányban felvetett kérdés időpontjára (1858) kívánt fókuszálni, de a fennmaradt könyvjegyzékek csekély száma miatt valamivel tágabban azt kísérelte meg megmutatni, hogy mennyire lehettek jelen a népköltészeti gyűjtemények a 19. század második felében, Erdélyben. Így olyan könyvtárak is bekerültek, amelyekkel valamivel 1858 után alapítottak, viszont kimaradtak azok a könyvtárak, amelyeknek létezéséről tudok, de könyvjegyzéküket egyelőre nem ismerem (ilyen pl. az 1835-ben alapított kolozsvári Női Olvasóegylet könyvtára, vagy olyan nagyműltű könyvtárak, mint az 1802-től nyilvános könyvtárként működő marosvásárhelyi Teleki-gyűjtemény, vagy a 19. század végére 25 ezres Brassói Evangélikus Gimnázium könyvtára, vagy a beszercei Evangélikus Gimnázium könyvtára). Hasonlóképpen nem szerepelnek azok a könyvtárak sem, ahol bár a könyvjegyzék létezől biztos adatunk van, de maga a jegyzék egyelőre nem került elő, így tartalmát nem ismerhettem meg (pl. *A Kolozsvári Olvasótársaságnak német, magyar és francia könyvgyűjteménye* 1847-ből, vagy *A Marosvásárhelyt és vidékét magyar könyvek obshatására 1837-ben alakult olvasótársaság szabályai és könyvtári listája* 1839-ből, lásd Dankanits 1968: 101).

⁷⁴ A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárát a 16. században alapították. 1877-ben az 22 085, az 1885-ös könyvtárösszeíráskor 26 307 könyv állt a kollégium tanárai és diákjai rendelkezésére (vö. Simén 1877: 206, György A. 1886: 62). A miniket érintő időszakból több könyvtárlajstrom is fennmaradt. Létezik 1868-as általános (KvAkt. Ms.U. 1678/II), az 1868-as adományokat tárgyaló (KvAkt. Ms.U. 1678/III), az 1860 után bekerült könyveket tartalmazó (MUEKvGyL. Emlék-könyv...), a Bölöni Farkas Sándor által hagyott alapsól vásárolt könyvekről 1845-től kezdődően vezetett jegyzék (KvAkt. Ms.U. 1144, KvAkt. Ms.U. 1322/II), egy kb. 1861-es listamra a vegyes könyvtár anagáról (KvAkt. Ms.U. 1679), egy 1858 és 1898 közötti könyvtári napló (KvAkt. Ms.U. 1723), egy jegyzék a kollégium tanári könyvtáráról a századforduló idejéről (KvAkt. Ms.U. 1608), egy, ami a könyvtári könyvek állapotában bekövetkezett romlást jegyzi (KvAkt. Ms.U. 1531), egy, ami a régi könyvek jegyzékét (KvAkt. Ms.U. 1675) és egy, ami a felső osztályúak könyvtárának könyvjegyzékét tartalmazza (KUK 1904).

⁷⁵ A könyv III. kötete 1860-ban került be (vásárlás útján) a Bölöni Farkas Sándor-könyvtárrészbe (KvAkt. Ms.U. 1144; MUEKvGyL. Emlék-könyv...). Egy másik könyvjegyzékből úgy tűnik, hogy ugyancsak a Bölöni Farkas Sándor által öröklött hagyott alapítvány pénzéből vásárolták meg Gaal gyűjteményének első két kötetét is (KvAkt. Ms.U. 1322/II).

⁷⁶ A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóegylete 1830-ban jött létre. Az 1885-ös összeírás szerint 2145 könyve, 70 kézirat és 50 képe volt (György A. 1886: 168). Könyvtárlajstromai közül az egyik az 1861-es, a másik az 1874-es állapotot rögzítette (KvAkt. Ms.U. 1324/B-1, KvAkt. Ms.U. 1324/B-2). Nyomatott jegyzék 1905-ből ismert (KUK Öe. 1905)

⁷⁷ A Kolozsvári Református Kollégium alapítási évétől 1622-t szokás megjelölni, de bizonyosan már egy-két évtizeddel korábban is létezett református iskola Kolozsváron (Török 1905: 13–21). A kollégium könyvtára a 19. század végén az ifjúsági könyvtárral közös felügyelet alatt volt. 1885-ben a kettőben összesen 27 332 könyv volt található (György A. 1886: 60). A felhasznált jegyzékek (KvAkt. Ms.R. 1625; KvAkt. Ms.R. 1626) 1854-ből származnak. Emellett létezik egy olyan jegyzék, amely az olvasásra kiadott könyveket tartalmazza 1851-től (KvAkt. Ms.R. 1944). Időben a következő jegyzék csupán az 1870-es évektől kezdődő gyarapodást jegyzi (KvAkt. Ms.R. 1656). A köztes időszakból egyelőre nem találtam könyvtárlajstromokat.

⁷⁸ A jegyzékben nincsen benne, de a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárában található példányban a Kolozsvári Református Kollégium 1871-es pecsétje van benne (jelzete: R.121098).

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

		Johann Karl August Musäus	Jacob und Wilhelm Grimm	Moldován Gergely (1872)	Ács Károly (1858)	Papp Gyula (1865)	Kriza János (1863)	Arany László (1862)	Merényi László (1863–1864)	Merényi László (1862)	Merényi László (1861)	Erdélyi János (1855)	Erdélyi János (1846–1848)	Mailáth János (1864)	Gaal György (1857–1860)	Johann Grafen von Mailáth (1825, 1837)	Georg von Gaal (1822)
10	STEIN JÁNOS KÖLCSÖNKÖNYVTÁRA ⁸⁹						x	x	x				1–2. k.	x	x		
11	GEDŐ JÓZSEF ⁹⁰	UNIT.											1–2. k. ⁹¹				
12	BRASSAI SÁMUEL ⁹²	UNIT.					x										
13	JAKAB ELEK ⁹³	UNIT.					(x) ⁹⁴										
14	SIMÉN DOMOKOS ⁹⁵	UNIT.					(x) ⁹⁶										
15	BARTÓK ISTVÁN ⁹⁷	UNIT.															
16	NAGYAJTAI KOVÁCS ISTVÁN ⁹⁸	UNIT.											1–2. k.	1–3. k.			

89 A kölcsönkönyvtár alapításának éve nem ismert, az 1878-es összeírásban már nem ismert, az 1870 körül átvette azt Márcinkievics Marcell (lásd Vargha 1880: 90). Az első ismert könyvjegyzéket 1856-ra lehet datálni, további könyvjegyzékek ismert 1861-ből és 1872-ből (Stein KK. é. n., 1861, 1872).

90 Gedő József (Abrudbánya, 1778 – Kolozsvár, 1855) korában híres könyvgyűjtő, aki több mint ötezer könyvből álló könyvtárát évekkal halála előtt, 1849-ben a Kolozsvári Unitárius Kollégiumra hagyta. (Vö. KvAkt. Ms. U. 1690, Ms. U. 1691; MUEKvGyLt. Benczédi Pál: Gedő József könyvtára; Simén 1877: 206.)

91 A Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárában található egyik példányban (jelzete: U 52825) az 1. és a 2. kötetben Gedő József pecsétje szerepel. Hasonlóképpen Erdélyi János *Magyar közmondások könyvének* egyik példányában (U 52824) is az ő pecsétje szerepel.

92 Brassai Sámuel (Torockószentgyörgy, 1797/1800 – Kolozsvár, 1897), az „utolsó erdélyi polihistor” 1837-ben lett a kolozsvári Unitárius Kollégium tanára. Könyveit ekkortól a könyvtárban helyezte el és 1897-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan gyarapította azokat. (Vö. KvAkt. Ms. U. 1697, Ms. U. 1698/A, Ms. U. 1910; a könyvtárról: MUEKvGyLt. Benczédi Pál: Brassai Sámuel könyvtára.) 93 Jakab Elek (Szentgerite, 1820 – Budapest, 1897) történész – levéltáros, akinek könyvtárát (1546 tétel) Magyarországra költő-ésékor a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium vásárolta meg 1875-ben. Azért szerepel ennek ellenére a neve Kolozsvárnál, mivel előtte Kolozsváron élt, könyvtárát ott használta. Az egyik felhasznált könyvjegyzék 1876-ban készült (KvAkt. Ms. U. 1320), a másik közvetlenül az átadások (TBK Ms. 352).

94 Bár nincs semmi adat arra nézve, hogy az eladott könyvtár mekkora részét tette ki a teljes könyvállományának, feltételezhető, hogy bizonyos könyveket magával vitt Magyarországra. Az eladósor készített könyvtári lejtromban (KvAkt. Ms. U. 1320) nem szerepel például Kriza János *Vadrózsákja*, ami szinte lehetetlen, hogy ne lett volna meg a gyűjteményében.

95 Simén Domokos (Tarcsafalva, 1836 – Kiskádács, 1878) a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium tanáraként, igazgatójaként, majd a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanáraként működött. Gyűjtötte az unitárius irók műveit és életrajzt. Mintegy 1800 kötetes könyvtárát, melyet diákkorától tudatosan gyűjtött, halála után örökösei „sonkitalanul” az unitárius kollégium könyvtárában ajándékozták (vö. Vári 1912: 272–273; MUEKvGyLt. Benczédi Pál: Simén Domokos könyvtára).

96 Bár könyvtára külön egységként került be a kollégium könyvtárába, bizonyos könyvek (például Kriza János *Vadrózsákja*) nincsenek benne sem az 1874-es könyvjegyzékben (KvAkt. Ms. U. 647), sem az 1883-ban, Szabó Károly által Simén könyvtáráról készített lejtromban (vö. KvAkt. Ms. U. 1369). A Kolozsvári Unitárius Könyvtárból a Román Akadémia kolozsvári Könyvtárába került állományban azonban megtalálható egy olyan *Vadrózsák-példány* (jelzete: U 57014), amelyben Simén Domokos pecsétje van, innen (is) tudható, hogy a könyv mégis a birtokában volt.

97 Bartók István (*Székelyudvarhely*, 1845 – Kolozsvár, 1889) orvos, aki többek között a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban is tanított természetrajzt. Könyvtárát (977 mű 1357 kötetben) a Kolozsvári Unitárius Kollégiumra hagyta. (A jegyzéket lásd KvAkt. Ms. U. 1737, a könyvtárról vö. MUEKvGyLt. Benczédi Pál: Bartók István könyvtára.)

98 Nagyajtai Kovács István (Nagyajta, 1799 – Kolozsvár, 1869) történész, jogász, gróf Mikó Imre munkatársa. Könyvtára – amely összesen 2957 műből állt – Nagyajtai végrendelete alapján 1869-ben került a Kolozsvári Unitárius Kollégium tulajdonába. (Vö. a jegyzéket: KvAkt. Ms. U. 1695, a könyvtárról: MUEKvGyLt. Benczédi Pál: Nagyajtai Kovács István könyvtára.)

●

Papp Gyula (1865)			
Kriza János (1863)		x	
Arany László (1862)			
Merényi László (1863–1864)			
Merényi László (1862)			
Merényi László (1861)		x	
Erdélyi János (1855)			
Erdélyi János (1846–1848)		1-2. k.	
Mailáth János (1864)			
Gaal György (1857–1860)			

110 A Tordai Unitárius Kollégium Olvasóegyletét 1832-ben 15 tordai gimnaziumi tanuló alapította. Ekkor jött létre könyvtárunk is, amely 1889-ben 522 kötetet számlált (vö. Varga 1907: 379–380). 1881-es lejtromból 213 munkának és 9 folyóiratnak a címe szerepel (KvAKt. Ms.U. 1861). Másik, már állami polgári fiúiskolaként készült lejtroma szintén az 1881/82-es tanévből származik (KvAKt. Ms.U. 1424).

111 Atordai Női Olvasóegylet 1844-ben jött létre (Nagydiósi 1957: 66). Jegyzékkel 1868-ból és 1896-ból rendelkezünk (Tordai női Oe. 1868, 1896).

112 Derzi Károly (1849–1905) unitárius lelkész és a tordai unitárius kollégium jeles tanára, aki könyvtárát halála után a kollégiumra hagyta. 1874-es londoni könyvjegyzéke nagyjából 200, 1880-as tordai összefűrése 312 művet tartalmaz (KvAKi. Ms.U. 1395/A-B).

113 A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium könyvtára 1797 óta állt fenn, 1885-ben 12 475 könyvet tartalmazott (György A. 1886: 76, 90). Egy kéziratoss jegyzéke ismert, ami a gyarapodásokat tartalmazza 1789 és 1869 közöttől (RNI HmlL. Fond 683. Nr. 6.).

A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Olvasóegyletének egyik lapjára 1862 körül készülhetett, s onnantól az 1868/69-es iskolai évi folyamatosan egészítették ki az új könyvekkel (lásd TBK Ms. 715). A másik lapra (lásd BnL HnL. Dm. 683. I. Nr. 16) az olvasóegylet 1837-es megalakulását folyamatosan 1883-ig tartalmazza a bekerült könyvekkel (jelölve azt is, hogy a könyvet melyik városban vették meg és kintették be). Különös, hogy a kettő (népeltérzeti gyűjtemény megféle szempontjából) nem azonos. Nyomatott jegyzékre 1891-ből és 1892-ből ismert (Szék. 1891, 1907).

115 A Marosvásárhelyi Református Kollégiumot 1718-ban alapították. Az 1885-ös összeírás idején 22 579 könyv volt megtalálható a könyvtárban (György A. 1886: 86). Lajstromal közül egy 1861-es (TBK Ms. 452), és két 1872-ben keletkezett (TBK Ms. 451; Ms. 453.) ismert számomra.

	Johann Karl August Musäus					
	Jacob und Wilhelm Grimm	x (m)				
	Moldován Gergely (1872)					
	Ács Károly (1858)					
	Papp Gyula (1865)					
	Kriza János (1863)	x ¹¹⁹				x
	Arany László (1862)	x ¹¹⁸		x		
	Merényi László (1863–1864)			x ¹²⁵		
	Merényi László (1862)	x				
	Merényi László (1861)	x				
	Erdélyi János (1855)			x		
	Erdélyi János (1846–1848)	x		x ¹²⁴		
	Mailáth János (1864)					
	Gaal György (1857–1860)	x ¹¹⁷		x(2) ¹²³		
	Johann Grafen von Mailáth (1825, 1837)					
	Georg von Gaal (1822)		x ¹²²			
31	MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM IFJÚSÁGI OLVASÓEGYLETE ¹¹⁶					
32	MAROSVÁSÁRHELYI KASZINÓ KÖNYVTÁRA ¹²⁰					
33	Csiki Lajos KÖLCSONYKÖNYVTÁRA ¹²¹					
34	MAROSVÁSÁRHELYI IPAROS POLGÁRI EGYLET KÖNYVTÁRA ¹²⁶					

116 A Marosvásárhelyi Református Kollégium olvasóegyletének 1873-as könyvtárjában 348 kötet szerepel. Nyomatott katalógusai 1873-ból, 1879-ből, 1887-ből (az 1886-os állapotot rögzítve), 1897-ből és 1904-ből ismertek (Mvh. Oe. 1873, 1879, 1887, 1897, 1904).

117 A kötet az 1879-es könyvtárjában még szerepelt, az 1886-osból hiányzik.

118 A kötet az 1873-as könyvtárjában szerepel utoljára, az 1879-esből (és az utána kiadottakból) hiányzik.

119 A kötet az 1873-as könyvtárjában szerepel utoljára, az 1879-esből (és az 1886-osból) hiányzik, az 1897-esben és az 1904-esben ismét szerepel.

120 A marosvásárhelyi Kaszinó 1832-ben alapították, 1833-ban nyílt meg (Dénes 1912: 165). 1856 és 1884 között nincsenek adatok a működésére vonatkozóan, 1901-ben a könyvtár 721 kötettel rendelkezett (Dee Nagy 2001: 109). Nyomatott katalógusa a szépirodalmi munkákat tartalmazza a két világháború közötti időszakból (Mvh. Kasz. é. n.). Könyvtárára vonatkozó további adatok találhatóak a Maros megyei Állami Levéltárban, amelyeket még nem kutattam (11 kötetből álló anyag, melynek címe: Fondul Caziunii din Trgu-Mures, idézi: Dee Nagy 2007: 169. 4. lj).

121 Csiki Lajos marosvásárhelyi kölcsonykönyvtárának létezéséről egyelőre az egyedüli adatunk az 1874-ből való nyomatott könyvjegyzéke (Csiki 1874), így valószínűsíthető, hogy az 1850-es évek végén még nem állt fenn. A számozás alapján az tette fel, hogy nagyjából 1400 kötet szerepelt az 1874-es jegyzékben.

122 A jegyzékben a német nyelvű könyvek között így szerepel: „Gall: *Ungarische Volksmärchen*” (Csiki 1874: 45).

123 A könyvtárban két kötet volt meg, de nincs jelölve, hogy melyik kettő (Csiki 1874: 9).

124 A könyvjegyzékben *Népdalok és mesék* címen szerepel (Csiki 1874: 7).

125 A könyvjegyzékben a szerző neve nélkül szerepel (Csiki 1874: 7).

126 A marosvásárhelyi Iparos Polgári Egylet alapítási éve nem ismert (György A. 1886: 352), a könyvtárban 1885-ben 900 magyar nyelvű könyv állt az olvasók rendelkezésére. Nyomatott könyvjegyzéke 1903-ból maradt fent (Mvh. Ipolgt. 1903).

2025.31 (1-2)

67

136 Az egyetlen kötetet így rögzítették: „Gaál Gy. Magyar nép mesegyűjteménye 1 drb” (Nszebeni Polg. Kőr 1907: 21).

● ● ●

● ● ●

6

69

Szakirodalom

Arady Kálmán

1964 Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez (nyolc képpel). *Magyar Könyvszemle* LXXX. (3) 247–253.

Bodolay Géza

1963 *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Dankanits Ádám

1968 Olvasótársulatok, polgári társalkodók és kaszinók. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XII. (1) 99–103.

Deé Nagy Anikó

2001 A marosvásárhelyi kaszinó krónikája. In: Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok. II. kötet. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 95–125.

2007 *Gondolatok a marosvásárhelyi Teleki Tékából. Tanulmányok, előadások, cikkek*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Dénes Andor

1912 A „Maros-Vásárhelyi Casino.” In: Szentgyörgyi Dénes (szerk.): *Maros-vásárhelyi lexikon*. Adi Árpád Kossuth-Könyvnyomdája, Marosvásárhely, 165–166.

Dimény Attila

2018 *A polgárosodás társadalmi és kulturális hatásai Kézdivásárhelyen (1750–1944)*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Domokos Mariann

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Faragó József

1971 Kriza János és a Vadrózsák. In: Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila (szerk.): *Kriza János*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 57–176.

Fazakas László

2016 Társasági élet a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban. *Erdélyi Múzeum* LXXVIII. (1) 97–105.

Gulyás Judit

2023 A polip, a kesztyű és a népmese: Gaal György meséinek megjelenése és fogadtatása a korabeli német nyelvű sajtóban. *Ethnographia* CXXXIV. (2) 211–243.

György Aladár (szerk.)

1886 *Magyarország köz-és magánkönyvtárai 1885-ben*. (Hivatalos Statisztikai Közlemények) Országos Statisztikai Hivatal–Athenaeum Rt., Budapest.

György Lajos

1994 *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története 1579–1948*. Argumentum, Budapest.

Havay Viktória

2011 Gaal György német népmesefordításai. *Etnoszkóp* I. (1) 50–68.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

Hunfalvy János (szerk.)

1862 Magyarország különböző egyletei. *Statisztikai Közlemények* IV. (1) 246–269.

Ipolyi Arnold

1858 A magyar népmeseügy, s különösen Gaal György mesegyűjteménye. Ipolyi Arnold-tól. *Új Magyar Múzeum* VIII. (10) 413–424.

Jakab Elek

1870 Bölöni Farkas Sándor és kora. *Keresztény Magvető* V. (4) 241–334.

Jakó Zsigmond

2006 Burián Pál (1790–1860), Erdély első antikváriusa. *Erdélyi Múzeum* LXVII. (3–4) 523–535.

Kiss Mihály

1864 Kriza, unitárius püspök körútja. *Kolozsvári Közlöny* IX. (87) 364.

Kovács Ágnes

1956 Utószó. In: Kriza János: *Székely Népköltési Gyűjtemény* II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 447–456

1961 Kriza János meséi. In: Kriza János: *Az álomlátó fiú. Székely népmesék*. Magyar Nők Országos Tanácsa–Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 259–266.

1982 Kriza János népmeséinek hitelessége. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 33–46.

Kriza János

1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Első kötet. Stein János Erd. Muz. Egy-leti könyvtárának bizománya, Kolozsvártt.

Landgraf Ildikó

2006 Archívumon innen, katalóguson túl. Többletek és hiányok a mai magyar történeti mondanakutatás műfajelméleti és rendszerezési kérdéseiben. *Ethno-lore* XXIII. 27–40.

Monok István

2003 Brukenthal Gyűjtemény. In: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* I. Balassi Kiadó, Budapest, 453.

Nagyajtai Kovács István

1873 Emlékjegyzetek nemzetségesről, tanulói és hivatalnoki életemből. *Keresztény Magvető* VIII. (1) 34–54, (2) 138–151, (3) 224–239.

Nagydiósi Gézáné

1957 Női olvasómozgalom a múlt század közepén. *Magyar Könyvszemle* LXXIII. (1–4) 66–67.

Paget, John

1855 *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political, and economical*. (With numerous illustrations. In two volumes. New edition.) John Murray, London.

Sebestyén István

2003 Az egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában. *Statisztikai Szemle* LXXXI. (4) 373–387.

● ● ●

Simén Domokos

1877 Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára. *Keresztény Magvető* XII. (4) 193–207.

Szabadné Szegő Júlia

1966 Budai kölcsönkönyvtárak versengése a reformkorban. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963–1964*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 248–250.

Szabó Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlést teszi Olosz Katalin. Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely.

Szakál Anna

2010a A folklórgyűjtő Tiboldi kéziratosa anyaga és folklorisztikai értékelése. In Filkó Veronika – Kóhalmy Nóra – Smid Bernadett (szerk.): *Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére (ATU 503)*. (Folcloristica, 11.) ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 38–61.

2010b Kiket ismerhetett Tiboldi István? A Vadrózsák egy gyűjtőjének kapcsolathálózata. In: Székely Tünde (szerk.): *XI. RODOSZ Konferenciakötet. Bölcsészettudományok, élő- és élettelen tudományok, műszaki tudományok*. Romániai Magyar Doktorandusok és Fialat Kutatók Szövetsége, Kolozsvár, 209–218.

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszóródott kéziratosa anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlést teszi Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.

2017 A 19. századi magyar népköltési gyűjtemények és kanonizációjuk. *Erdélyi Múzeum* LXXIX. (2) 1–31.

2019 „Ismerem-e Tiboldit? Már ki ne ismerné itt Székelyországban a mi jó öreg bátyánkat, a mi kedves mesemondónkat!” – A kiváló tanító, a híres alkalmi költő és a szorgalmas gyűjtő Tiboldi István. *Erdélyi Múzeum* LXXXI. (2) 28–81.

2020 *Önfejű unitárius lelkész – innovatív néprajzi gyűjtő. Ürmösi Sándor (1815–1872) írásos hagyaték*a. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szakál Anna. (Emberek és kontextusok, 17.) Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.

2025 Egy értelmiségi találkozási hely a 19. század közepi Kolozsváron: Stein János „szellemi csárdá”-ja. *Ethnographia* CXXXVI. (4) 414–423.

Tonk Sándor

1972 Könyvtárak, olvasók és olvasmányok a reformkori Marosvásárhelyen. *Könyvtári Szemle* XVI. (3) 118–121.

Török István

1905 *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium története*. Stief Jenő és társa Könyvnyomó Intézete, Kolozsvár.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

Ürmösi Kálmán

1881 Tiboldi István. *Keresztény Magvető* XVI. (4) 228–236.

Varga Dénes

1907 *A tordai Unitárius Gimnázium története*. Fodor Domokos Könyvnyomdája, Torda.

Vargha Gyula (szerk.)

1880 *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Szerkesztette Dr. Vargha Gyula ministeri segédfogalmazó, a táblázatokat összeállította Kanitz József gyakornok. Hivatalos Statistikai Közlemények. Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Budapest.

Vári Albert

1912 Simén Domokos (1836–1878). *Keresztény Magvető* XLVII. (4) 193–208, (5) 257–274.

Veress Endre

1933 Gróf Kemény József (1795–1855). *Erdélyi Múzeum* XXXVIII. (4–6) 129–158, (7–9) 257–306.

Vita Zsigmond

1966 Erdélyi könyvkereskedők és katalógusaik a felvilágosodás korában. In: Csúry István – Varga Zoltánné (szerk.): *Könyv és Könyvtár V*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, Debrecen, 55–73.

1968 A hazai könyvkereskedelem múltjából. In: Uő: *Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 223–233.

(n. n.)

1880a c. n. [Gyász hírek rovatban] *Keresztény Magvető* XV. (2) 157.

1880b Az alsósímenfalvi olvasó és önképző egylet. *Keresztény Magvető* XV. (2) 156–157.

Nyomtatott könyvjegyzékek:

Alamóri Oe. 1877 = *Az Alamóri Olvasó-egylet könyveinek Névsora*. Filtsch, Nagyszeben, 1877.

Brassói M. Oe. 1864 = *A brassai magyar k. olvasó egylet könyvlajstroma*. Römer és Kamner, Brassó, 1864.

Brassói M. Oe. 1890 = *A Brassói magyar társalgó Olvasó-egylet könyvjegyzéke*. Összeállította: Spaller József – Winkler András. Alexi Könyvnyomdája, Brassó, 1890.

Brassói Főreálisk. 1894 = *A brassói M. Kir. Állami Főreáliskola ifjúsági könyvtárának jegyzéke 1894/95*. Alexi Könyvnyomdája, Brassó, 1894.

Brassói Kasz. 1899 = *A brassói magyar kaszinó könyvtárának jegyzéke*. h. n., é. n. [1899]

Brukenthal 1896, 1898, 1900 = *Katalog der Bibliothek des Baron Brukenthal'schen Museums in Hermannstadt*. Herausgegeben im Auftrage des Curatoriums. W. Krafft, Hermannstadt, 1896, 1898, 1900.

Csiki 1874 = *Csiki Lajos kölcsön-könyvtárának névjegyzéke*. Imreh Sándor, Maros-Vásárhelyt, 1874.

Désfalvi Oe. 1874 = *A Désfalvi Olvasó-egylet könyveinek lajstroma 1874*. Imreh Sándor, Marosvásárhely, 1874.

- ● ●
- Dési Kasz. 1909 = *A dési kaszinó könyvtárának jegyzéke*. Demeter és Kiss könyvnyomdája, Dés, 1909.
- EME 1863 = *Az Erdélyi Muzeumi Könyvtár többszörös példányainak jegyzéke*. Az ev. ref. főtanoda betűivel, Kolozsvártt, 1863.
- EME 1867 = *Az Erdélyi Muzeumi Könyvtár többszörös példányainak jegyzéke*. Az ev. ref. főtanoda betűivel, Kolozsvártt, 1867.
- EME 1873 = *Az Erdélyi Muzeumi Könyvtár többszörös példányainak jegyzéke*. Nyomatott Stein J. m. kir. egyetemi nyomdásznál, Kolozsvártt, 1873.
- EME 1877 = *Az Erdélyi Muzeumi Könyvtár többszörös példányainak jegyzéke*. Stein János, Kolozsvár, 1877.
- Fogarasi Oe. 1865 = *A Fogarasi-magyar olvasó egyeslet Könyvtárának névjegyzéke*. Kiadta az igazgató Választmány 1864. Nyomatott Drotleff Jos., Nagyszeben, 1865.
- Kékesi Oe. 1864 = *A kékesi olvasó-egyeslet könyveinek névsora*. Nyomatott az ev. ref. főtanoda betűivel, Kolozsvártt, 1864.
- Kékes Oe. 1866 = *A Kékes-vidéki magyar olvasó-egyeslet tagjai, alapszabályai, hivatalnokai és könyveinek névsora*. Az ev. ref. főtanoda betűivel, Kolozsvártt, 1866.
- Kékes Oe. 1889 = *A „Kékes vidéki olvasó egyeslet” könyveinek jegyzéke*. Todorán Endre »Aurora« könyvnyomdája, Szamosujvártt, 1889.
- Kvári Cas. 1899 = *A Nemzeti Kaszinó könyvtárának jegyzéke*. (1898. évi szaporodás.) Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1899.
- Kvári Cas. 1903 = *A kolozsvári Nemzeti Kaszinó könyvtárának jegyzéke*. Lepage Lajos Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1903.
- Kvári KE = *A kolozsvári Könyvtári Egyesület*. A kir. Lyceum betűivel, h.n. [Kolozsvár], é.n. [1844.]
- Kvári Polg. Társ. 1840 = *A kolozsvári Polgári Társalkodó részvényeseinek nevei betűrendel, 's annak szabályai 1840-ben martius 8-kán tartott közgyűlés határozata szerint*. Kolozsvártt, az evang. reform. Kollégium' betűjével, 1840.
- Kvári Polg. Társ. 1847 = *A kolozsvári Polgári Társalkodó könyvtárának jegyzéke 1838–47. év végéig*. A kir. Lyceum betűivel, Kolozsvártt.
- Kvári Polg. Társ. 1865 = *A kolozsvári polgári társalkodó magyar és képes franczia könyveinek jegyzéke*. Gámán János könyvnyomdája, Kolozsvártt, 1865.
- KUK 1904 = *Unitárius Kollégium. A felső osztályúak könyvtárának katalógusa*. Gombos Ferencz könyvnyomdájában, Kolozsvár, 1904.
- KUK Oe. 1905 = *A kolozsvári Unitárius Kollégium az alosztályúak olvasóegyletének könyvjegyzéke*. Lepage Lajos könyvnyomdája, Kolozsvár, 1905.
- Kvh. Kasz. 1900 = *A „Kézdivásárhelyi Kaszinó” könyvtárában levő könyveknek írók szerint, betűrendes sorban összeállított jegyzéke 1899. íjf. Jancsó Mózes könyvnyomdája, Kézdivásárhely, 1900.*
- Lehotzky Kölcsonkvt. 1854 = *Lehotzky János Kölcsonkönyvtárának sorjegyzéke Szathmár-Németiben 1854. Katalog des Johann Lehotzky in Szathmár-Németi 1854*. Nyomatott Trattner-Károlyi betűivel, Pest, 1854.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

- Marosbogát Oe. 1872 = *A Maros-bogáti Olvasó-Egylet Könyvujajstroma*. Imreh Sándor, Maros-Vásárhelytt, 1872.
- MSzeredai Oe. 1871 = *A Maros-szereda és vidéki Olvasó-egylet megújított alapszabályai*. [Könyvjegyzékkel.] Imreh Sándor, Maros-Vásárhely, 1871.
- Mvh. IpPolgE. 1903 = *A Marosvásárhelyi Iparos Polgári Egylet Könyvtárának betűsoros könyvjegyzéke*. Adi Árpád Könyvnyomdája, Maros-Vásárhelyt, 1903.
- Mvh. Oe. 1873 = *A maros-vásárhelyi ev. ref. főtanodai ifjúság Olvasó-Egyletének könyvjegyzéke*. Imreh Sándor, Maros-Vásárhelytt, 1873.
- Mvh. Oe. 1879 = Veress Dénes – Bornyik Sándor – Göldner Károly (szerk.): *A marosvásárhelyi ev. ref. főtanoda ifjúsági olvasó-egyletének könyvjegyzéke, 1879*. Imreh Sándor, Marosvásárhely, 1879.
- Mvh. Oe. 1887 = Imreh Miklós – Fürst Salamon – Bömches Gyula – Tóth Endre (szerk.): *A marosvásárhelyi ev. ref. főtanoda ifjúsági olvasó-egyletének könyvjegyzéke, 1886*. Imreh Sándor, Marosvásárhely, 1887.
- Mvh. Oe. 1897 = *A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium ifjúsági Olvasó-Egyesületének könyvjegyzéke*. Sztupjár, Marosvásárhelyt, 1897.
- Mvh. Oe. 1904 = Gáspár Gyula – Magyar Domokos (szerk.): *A maros-vásárhelyi ev. ref. kollegium ifjúsági olvasó-egyesület könyvtárának jegyzéke*. Benkő L., Maros-Vásárhelyt, 1904.
- Mvh. Kasz. é. n. = *A maros-vásárhelyi Kaszinó-Könyvtár szépirodalmi műveinek katalógusa*. Benkő, Tîrgu-Mureş, é.n.
- Nagykendi Oe. 1876 = *A nagy-kendi olvasó-egylet könyvtárának lajstroma*. Imreh Sándor, Maros-Vásárhelytt, 1876.
- Nenyedi Kasz. 1906 = *A nagyenyedi Kaszinó könyvtári jegyzéke*. Nagyenyedi Könyvnyomda és Papírárugyár R.-T., Nagyenyed, 1906.
- Nszebeni Gimn. 1905 = *Kurzfasster Katalog der Schülerbibliothek der evangelischen Oberrealschule A. B. Nagyszeben (Hermannstadt) 1905*. W. Krafft, Nagyszeben (Hermannstadt), 1905.
- Nszebeni Gimn. 1910 = *Katalog der Schülerbibliothek der evangelischen Oberrealschule A. B. zu Nagyszeben (Hermannstadt)*. Herausgegeben von Professor Friedrich Schuster, Bibliothekar. W. Krafft, Nagyszeben (Hermannstadt), 1910.
- Nszebeni Oe. 1872 = *A nagyszebeni magyar olvasóegylet könyvtárának lajstroma*. Nagy-Szeben, Filtsch S. (Krafft V.) nyomdájából. 1872.
- Nszebeni Polg. Kör 1907 = *A nagyszebeni Magyar Polgári Kör könyvtárának könyvjegyzéke*. A Magyar Polgári Kör választmányának határozata folytán összeállította Veress Benedek könyvtáros. Roth Frigyes Könyvnyomdája, Nagyszeben, 1907.
- Stein 1875 = *Stein János Erdélyi Múzeum-Egyleti könyvtár és M. K. Egyetemi Nyomdász saját kiadású és bizományban levő könyveinek sorozata betűrendben. Tudományok szerint rendezett tartalomjegyzékkel. Kaphatók saját könyvkereskedésében Kolozsvárt és minden könyvtárusnál*. Kolozsvár, 1875.
- Stein 1880–82k. = *Irodalmi ajándékok karácsoni és újévi ünnepekre, kaphatók Stein János könyvtárusnál Kolozsvártt*. [kb. 1880–82 k.]

- Stein 1888 = *Stein János m. k. egyetemi és Erdélyi Muzeum-Egyleti könyv- és zeneműárús saját kiadása és bizományban levő könyveinek sorozata*. Kolozsvár, 1888.
- Stein Kk. é.n. [1856k] = *Kölcsönkönyvek névsora Stein Jánosnál Kolozsvártt. Leihbibliothek's Catalog von Johann Stein in Clausenburg*. h.n.. é.n. [Kolozsvár, 1856 körül]
- Stein Kk. 1861 = *Kölcsön-könyvek névsora Stein Jánosnál Kolozsvártt. Belső Középutcza 456. szám alatt*. Az ev. ref. Főtanoda betűivel, Kolozsvártt, 1861.
- Stein Kk. 1872 = *Magyar könyvek sorjegyzéke Stein János (Márcinkievics Márcell) kölcsön-könyvtárának Kolozsvártt bel-középutcza 456-dik szám*. Stein, Kolozsvárt, 1872.
- SzUK 1891 = *A székely-kereszturi Unitárius Gymnasiumi ifjuság könyvtárában lévő könyvek jegyzéke*. Székely-Udvarhelyt. Becsek Dániel Könyvnyomdája, 1891.
- SzUK 1907 = *A székelykereszturi Unitárius Gimnázium ifjúsági könyvtárának jegyzéke*. Szabó Kálmán könyvnyomdája, Székelykeresztúr, 1907.
- Tenkei Oe. 1861 = *A tenkei Olvasó-Egylet könyveinek betűszerinti jegyzéke*. Gyurian József, Pest, 1861.
- Tordai női Oe. 1868 = *Tordai Olvasó-Nőegylet 1868-dik évi részvényeseinek névsora és általános könyvtár-jegyzéke 1868-dik év ápril havában*. Stein János, Kolozsvártt, 1868.
- Tordai női Oe. 1896 = *A tordai Olvasó-Nőegylet a kiküldött bizottság által rendezett s megállapított általános könyvtár-jegyzéke 1896. évi október havában*. Harmath József, Torda, 1896.

Archivális források

Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára = KvAKt.

- Ms. C. 669. A kolozsvári k. főtanoda könyvtárának Alapkönyvsorjegyzéke az 1848/49. évtől.
- Ms. C. 670. A kolozsvári k. főtanoda könyvtárának Betűrendű közönséges könyvsorjegyzéke 1848^{ik} évben [1861-ig].
- Ms. C. 673. Alapkönyvsorjegyzék [kb. 1862–1894.]
- Ms. C. 680. Könyvtári napló 1848. okt. 30–1949. febr. 19.
- Ms. R. 1625. A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárának leltára, 1854.
- Ms. R. 1626. A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárának leltára, 1854.
- Ms. R. 1637. A könyvtárban levő könyvek neveinek és számának lajstroma. A kolozsvári ev. ref. iskolai ifjúsági olvasó-egylet könyveinek jegyzéke 1859. szept. 1-jétől.
- Ms. R. 1656. A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában az 1870-es évektől kezdődő szaporodás.
- Ms. R. 1944. A Kolozsvári ev. ref. kollégium nagy könyvtárából olvasás végett kiadott könyvek névjegyzéke 1851^{en} Kezdve Baczó Gábor Könyvtárnoksága alatt [1875-ig].

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

- Ms. U. 647. Kolozsvári unitárius tanár Simén Domokos könyvtárának betűsoros jegyzéke. Kolozsvárt, 1874.
- Ms. U. 785/D. Bölöni Farkas Sándor könyvei laistroma. Felirattak Kolozsvárt, 1830. October 10^{kén}
- Ms. U. 915. Könyvek Laistroma Sebes Pálé 1829^{ben} [a könyvkölcsönzések vezetése 1861-ig; illetve folytatásában a torockói iskolába beiratkozottak névsora található 1812–1843 közöttől]
- Ms. U. 1018/A Tiboldi István levele Simén Domokoshoz. Kiskede, 1876. jún. 6.
- Ms. U. 1071. Az Olvasó Társaság Könyveire felügyelő Biztosság Jegyző Könyve. 1838 Tavaszutó 7^{én}.
- Ms. U. 1144. Számolat-könyv, a néhai Bölöni Farkas Sándor által a helybeli nemes Unitaria Fő Oskolának hagyott Könyvtárba Özv. Barráné és Stein kereskedők által kiszolgáltatandó könyvekről az 1845dik évtől kezdve.
- Ms. U. 1300/D. Az olvasó egyesület alapszabályai a 30-as évektől. [KUK]
- Ms. U. 1305. Az Unitarium Kollegyom Olvasó Társasága Vendégkönyve 1840. [1879-ig]
- Ms. U. 1308. Az Olvasó Egyesület tagjainak névsora 1833. évben. [1870-ig]
- Ms. U. 1320. Könyvtári Laistrom Jakab Elek magánkönyvtáráról, 1876.
- Ms. U. 1322/II. Néhai Bölöni Farkas Sándor hagyományos könyveinek és más gyűjteményeinek az eredetiből leírt, s ezután folytatandó Laistroma I.
- Ms. U. 1324/B-1. Az Unitarium Coll. Olvasó-Egyesület könyveinek laistroma, 1850–61.
- Ms. U. 1324/B-2. Az Unitarium Collegiumbeli Olvasó-Egyesület könyvlaistroma I. 1874-től.
- Ms. U. 1369. Simén Domokos könyvtárának leltára, mely lemásoltatott a közjegyző által készített eredeti szövegből, 1883. jun.
- Ms. U. 1376/I. Az Kolozsvári Unitarium Kollegyombeli Olvasó Társaság 1834/5 oskolai év elején kezdetett Jegyző Könyve.
- Ms. U. 1395/A-B. Derzsi Károly: Könyveim Lajstroma. London, 1874. Torda, 1880.
- Ms. U. 1397. Végh Mihály verses másolatai és könyveinek laistroma, 1880.
- Ms. U. 1424. A tordai állami polg. fiúiskola ifjúsági könyvtárának Czímtára 1881/82-ben.
- Ms. U. 1531. Betűrendes kimutatás a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában lévő könyvek állapotáról.
- Ms. U. 1564. Kriza János: Vegyes töredékek
- Ms. U. 1608. A kolozsvári unitárius főgymnasium tanári könyvtárának laistroma.
- Ms. U. 1666. Br. Kemény József kéziratgyűjteményének és könyveinek összeírása. [1855 k.]
- Ms. U. 1675. Régi Könyvtár Betűsoros laistroma.
- Ms. U. 1678/I. Könyvtári egyetemes laistrom (KUK, 1868–78.)
- Ms. U. 1678/II. Adományok a Kolozsvári Unitárius Kollégiumnak 1868-tól.
- Ms. U. 1679. Vegyes Könyvtár Betűsoros Lajstroma (KUK)

- Ms. U. 1688/A. Bölöni Farkas Sándor könyvtárának betűsoros lajstroma. Középső szoba 16.tól új jegyzetelt tékában.
- Ms. U. 1690. A Gedő könyvtár betűsoros lajstroma. Készítette: Mikó Lőrincz.
- Ms. U. 1691. H. sz. mártóni Gedő József úr által az unitariusok közönségének a kolozsvári főiskola számára ajándékozott könyvek lajstroma. Készítette: Mikó Lőrincz.
- Ms. U. 1695. Nagyajtai Kovács István könyvtárának Betűsoros Lajstroma. Készítette Ferencz József könyvtárnok 1874. július hóban.
- Ms. U. 1696. Dr. Joo István által hagyományozott könyvek lajstroma. Készítette: Benczédi Gergely, 1882.
- Ms. U. 1697. Brassai Sámuel Könyvtárának Betűsoros lajstroma.
- Ms. U. 1698/A. A Brassai Sámuel-féle könyvtár betűsoros lajstroma.
- Ms. U. 1723. Kolozsvári Unitárius Főiskola Könyvtára. Könyv-kiadási Napló, 1858–1898.
- Ms. U. 1737. Dr. Bartók István által az unitár. Collégiumnak hagyományozott könyvtár lajstroma, 1889.
- Ms. U. 1910. Brassai Sámuel könyvtárának jegyzéke.
- Ms. U. 2042. A Székely-Keresztúri és a tordai Unitárius Gimnázium könyvtárainak lajstroma, 1856–65.
- Ms. U. 2159. Néhai Sebes Pál könyveinek lajstroma.

Kolozsvári Egyetemi Könyvtár = KvEkt.

- Col. Doc. 74. Inventarul cărților... 1863–1872.
- Col. Doc. 105. Registru inventar... 1866–1872.
- Ms. 260. Hídvégi gr. Mikó Imre könyvtárának címjegyzéke.
- Ms. 261. Hídvégi gr. Mikó Imre könyvtárának címjegyzéke.
- Ms. 2548. Dr. Halász Ignác könyvtárának jegyzéke. XIX. sz. [kb. 1890]
- Ms. 2795. Br. Bánffy Dániel kolozsvári könyvtárában lévő könyvek jegyzéke, 1860.
- Ms. 2893. Gróf Gyulay Lajos kolozsvári és maros németi Könyvtára.

Magántulajdon

- Filep Elek mihályfalvi könyvtárának lajstroma (Filep Antal lányainak tulajdonában)

Magyar Tudományos Akadémia KIK Kézirattár = MTAKK

- Irod. 8-r. 178/II–III. Tiboldi István gyűjteményei
- Irod. 4-r. 412. Kriza János gyűjteménye. Mesék, balladák, versek.
- Irod. 4-r. 413. Kriza János nyelvjárási jegyzetei

Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára = MUEKvGyLt.

- Benczédi Pál: Bartók István könyvtára. Benczédi Pál hagyatéka, 5. doboz, 94.
- Benczédi Pál: Bölöni Farkas Sándor könyvtára. Benczédi Pál hagyatéka, 5. doboz, 96.
- Benczédi Pál: Brassai Sámuel könyvtára. Benczédi Pál hagyatéka, 5. doboz, 97.

● „MIKOR MÚLT ÉV VÉGE TÁJÁN OLVASÉK EGY FÜZET AFFÉLE NÉPREGÉT...”

Benczédi Pál: Gedő József könyvtára. Benczédi Pál hagyatéka, 5. doboz, 99.

Benczédi Pál: Nagyajtai Kovács István könyvtára. Benczédi Pál hagyatéka, 5. doboz, 100.

Benczédi Pál: Simén Domokos könyvtára. Benczédi Pál hagyatéka, 5. doboz, 101.

Emlék-könyv a kolozsvári unitárius főtanoda könyvtárába 1860-óta ajándékozott, beküldetett és vett könyvek s egyéb tárgyak Lajstroma. (Egy pótlékkal.) Készítette: Buzogány Áron, könyvtárnok. 19. polc

Nagyajtai Kovács István hagyatéka

Az olvasó egyesület alapszabályai a 30-as évektől [KUK]

Az Olvasó Társaság Könyveire felügyelő Biztosság Jegyző Könyve [KUK]

UP Iratok, 1862, 1863, 1868. év

Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Levéltára = RNL HmÁLt.

Fond 683. Gimnaziu Unitarian Cristuru Secuiesc I. Seria documente Nr. 6. Catalogus Librorum [A vásárolt könyvek katalógusa] 1798–1869.

Fond 683. Gimnaziu Unitarian Cristuru Secuiesc I. Seria documente Nr. 16. A Sz. Kereszturi Unitarium Gymnasiumbéli Olvasó Társaság Könyv-lajstroma. Hozzá ragasztatott a végén egy kép- és irománylajstrom. 1837^k évtől kezdve.

Fond 683. Gimnaziu Unitarian Cristuru Secuiesc I. Seria documente Nr. 20. A Sz. Kereszturi Unitar Gymnasiumbéli Olvasó Egyesület Törvényes Könyve. 1845–65. [ehhez illesztett évenkénti névsorokkal és számadásokkal]

Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Levéltára = RNL KmLt.

Fond 289. Kolozsvári Református Kollégium fondja. Nr. 494. A Kolosvári Ev. Ref. Kolégymbeli Olvasó Társaság Jegyző Könyve 1835. Február 28-án

Fond 931. Fond personal Szabó Károly

Teleki–Bolyai Könyvtár = TBK (Teleki Téka)

Ms. 352. A Székely-Keresztúri unitárius gymnasium részére Jakab Elektől vásárolt könyvtár lajstroma.

Ms. 451. A marosvásárhelyi Református Kollégium betűrendes lajstroma, 1872.

Ms. 452. A marosvásárhelyi ev. ref. Főiskola Könyvtárának Betűrendes lajstroma, 1861.

Ms. 453. A marosvásárhelyi [ev. ref. Főiskola] könyvtára újabb gyarap[odásai], 1872.

Ms. 715. A Sz. Kereszturi Olv. Egyesület teljes számú Könyv-lajstroma, é. n. [1860-as évek]

● ● ●

**„Atunci, când pe la sfârșitul anului trecut am citit un caiet de basme populare...”
Urme ale colecțiilor de poezie populară în bibliotecile publice și private
din Transilvania în a doua parte a secolului al XIX-lea**

Cuvinte cheie: secolul al XIX-lea, Transilvania, rețea de culegere a folclorului, basm popular, dascăl unitarian, culegerea Vadrózsák, biblioteci, registre de cărți

Studiul are ca punct de pornire o afirmație a cercetătoarei de basme populare Ágnes Kovács (1919–1990), conform căreia învățătorul unitarian István Tiboldi (1793–1880), care a făcut parte din rețeaua de culegători de poezie populară a episcopului unitarian transilvănean János Kriza (1811–1875), ar fi fost un culegător prost, deoarece și-ar fi ales interlocutorii nepotriviti și a folosit ca model o colecție necorespunzătoare. Autoarea aduce dovezi conform că aceste acuzații nu numai că nu pot fi dovedite, ci problemele ar trebui formulate într-o manieră diferită prin prisma cunoștințelor legate de epoca respectivă. De aceea în a doua parte a studiului ne arată cât de devotat a trebuit să fie Tiboldi ca și culegător de folclor, pentru ca în acea perioadă cu acces destul de restrâns la carte, să procure, să citească și să utilizeze în anul apariției volumul de basme populare maghiare ale lui György Gaal. Studiul este completat de un tabel detaliat cu colecțiile de poezie populară ce se regăseau în bibliotecile transilvănene în a doua parte a secolului al XIX-lea.

**“When, Towards the End of Last Year, I Read a Booklet of a Kind of Folk Tale...”
Traces of the Presence of Folk Poetry Collections in Public and Private Libraries
in Transylvania in the Second Part of the 19th Century**

Keywords: 19th century, Transylvania, folklore collecting network, folk tale, Unitarian schoolteacher, Vadrózsák collection, libraries, book-registers

The study is based on a frequently repeated statement by Ágnes Kovács (1919–1990), a researcher of folk tales, according to which István Tiboldi (1793–1880), a Unitarian teacher and collaborator in the Transylvanian folk poetry collection network, was a poor collector because he chose his informants poorly and used an unsuitable collection as a model. The author proves in her writing that these accusations are not only unprovable, but that, given our knowledge of the period, the questions should be asked in a completely different way. Therefore, in the second half of the study, she attempts to show what an engaged collector Tiboldi must have been to have acquired, read, and used this book (György Gaal's Hungarian Folk Tale Collection) in the year of its publication, despite the limited library resources of the period. The study is supplemented by a detailed table of folk poetry collections found in Transylvanian libraries in the second half of the 19th century.